

Kristina Jokubavičienė
LDM Prano Domšaičio galerija
Liepų g. 33, Klaipėda
Tel. (8 46) 410 416
El. p. domsaitis.galerija@muziejus.ldm.lt

KRISTINA JOKUBAVIČIENĖ

Tapytojas Pranas Domšaitis „išsigimusio meno“ verpetuose

Hitlerinės Vokietijos laikais Domšaičiui teko garbė būti išmestam, kaip modernistui, iš visų galerijų bei muziejų, kartu su vokiečių ekspresionizmo didžiūnais, Nolde, Barlach'u, Kollwitz, Kirchner'iu, Miulleriu, Dix'u, su norvegu Munch'u, olandu V. van Gogh'u ir kitais.

Kazys Bradūnas¹

Viktorijos ir Alberto muziejuje Londone saugoma šiuo metu vienintelė žinoma Trečiojo Reicho „išsigimusiems“ pripažintų ir 1937–1938 m. iš 101 valstybinio Vokietijos muziejaus konfiskuotų dailės kūrinių pilno inventorinio sąrašo (toliau – Sąrašas) kopija. Dokumentą, kuriame suregistruoti 15 996 kūriniai, 1941–1942 m. parengė Reicho tautos švietimo ir propagandos ministerija (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*). 1996 m. Sąrašą muziejui perdavė kolekcininko Harry'io Fischerio² našlė Elfriede Fischer. Dokumentas šiuo metu saugomas muziejaus Nacionalinėje meno bibliotekoje kaip H. Fischerio kolekcijos dalis. 2014 m. Viktorijos ir Alberto muziejus sąrašą suskaitmenino ir paskelbė interneto svetainėje³. Du mašinraščio tomai pateikia neįkainojamą informaciją apie konfiskuotus dailininkų modernistų paveikslus, grafikos darbus, skulptūras ir tolesnį jų likimą.

Remiantis Sąrašu, per kampaniją prieš „išsigimusį meną“ iš Vokietijos muziejų buvo išimti devyni Prano Domšaičio (g. 1880 m. Kruopynuose (vok. *Cropiens*, rus. *Gajevo*); m. 1965 m. Keiptaune (Pietų Afrikos Respublika) – vieno ryškiausių lietuvių išeivijos tapytojų – kūriniai⁴. Koks likimas ištiko šiuos dailininko darbus, neaišku. Nežinoma ir kaip tie kūriniai atrodė (išskyrus vieną). Šioje publikacijoje bandoma identifikuoti po lakoniškais pavadinimais slypinčius kūrinių motyvus. Tai daroma remiantis Lietuvos dailės muziejaus (LDM) rinkinyje esančiais analogiškais arba panašios tematikos, pavadinimų ir panašiu laiku tapytais dailininko kūriniais, XX a. I pusės parodų, kuriose autorius

dalyvavo, katalogais, to meto spauda ir archyviniais dokumentais bei pasitelkus lyginamosios analizės metodą. Glaustai aptariama „išsigimusio meno“ kampanijos raida, P. Domšaičio kūrybos ir gyvenimo situacija Trečiojo Reicho valdymo laikotarpiu.

Reikšminiai žodžiai: Pranas Domšaitis, konfiskuoti kūriniai, nacionalsocializmas, kampanija prieš modernųjį meną, „išsigimęs menas“, paroda Miunchene, kilnojamosios parodos, konfiskuotų meno kūrinių sąrašas, Harry'io Fischerio kolekcija, Viktorijos ir Alberto muziejus.

1910 m. baigęs tapybos studijas Karaliaučiaus dailės akademijoje, P. Domšaitis persikėlė į Berlyną. Jis toliau tobulinosi pas Lovisą Corinthą (1858–1925), pradėjo dalyvauti grupinėse parodose Karaliaučiuje, Berlyne, kituose Vokietijos miestuose. Dinamiškas sostinės meno gyvenimas įtraukė jį, atsirado naujų pažinčių, bendraminčių. 1914 m. P. Domšaitis tapo ką tik susikūrusio Laisvojo secesiono nariu ir dalyvavo pirmojoje šios grupės surengtoje parodoje. Tuo metu dailininkas studijų tikslais daug keliavo po didžiausių Europos miestų muziejus, Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Norvegijoje susitiko su Edwardu Munchu (1863–1944) – vienu iš ekspresionizmo pradininkų. Šios meno krypties bruožai pamažu ryškėjo ir paties P. Domšaičio kūryboje. 1919 m. Berlyne ir Breslau, 1921 m. Esene surengtos personalinės dailininko parodos buvo palankiai sutiktos, meno kritikai sveikino jį – „naują mūsų meno viltį“⁵. Pirmąjį išsamų straipsnį apie tapytojo kūrybą parašęs vokiečių meno kritikas Karlas Scheffleris, kurį galima pavadinti dailininko profesiniu „krikštatėviu“, ir vėliau grupinių parodų recenzijose visada rasdavo kelis žodžius „rytprūsiečio“, „lietuvio“, „sunkiasvorio balto“ kūriniams įvertinti. XX a. 3 dešimtmetyje dailininkui atsivėrė prestižinių parodų, dailės salonų, muziejų, meno kolekcininkų ir meno apžvalgininkų durys. Besiskleidžianti kūrybos pilnatvė sutapo su Veimaro Respublikos laikotarpiu (1918–1933), kuris pasižymėjo ypatingu vokiečių kultūros bei meno pakilimu ir baigėsi 1933 m. sausio pabaigoje šalyje valdžią perėmus Vokietijos nacionalsocialistinei darbininkų partijai (NSDAP).

Pokyčiai prasidėjo nuo pirmųjų režimo dienų. NSDAP akiratyje atsivėrė visos be išimties kultūros ir meno sritys (dailė, literatūra, kinas, teatras, architektūra, muzika). Stilistinių krypčių bei judėjimų – impresionizmo, fovizmo, kubizmo, ekspresionizmo, dadaizmo, naujojo daiktiškumo, siurrealizmo – kūriniai, neatitinkantys nacionalsocialistų

skelbiamo tautinio, vokiško, meno supratimo ir estetinių idealų, buvo paskelbti „išsigimusių menu“ (*Entartete Kunst*)⁶.

Dirvą modernizmo pasmerkimui jau buvo parengusi Kovos už vokiečių kultūrą sąjunga (*Die Kampfbund für deutsche Kultur*), aktyviai veikusi nacionaliniu lygmeniu. Sąjungą 1928 m. įkūrė vienas iš NSDAP ideologų – inžinierius ir architektas Alfredas Rosenbergas. 1930 m. išleistame veikale „Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts“ („XX amžiaus mitas“) jis išdėstė arijų rasės viršenybės bei pašaukimo valdyti kitas tautas teoriją („rasinė mitologija“) ir pasmerkė modernųjį meną, ypač ekspresionizmą, nes jis, esą, neatitinkąs tautinio meno standartų, kurių reikalauti vokiečių liaudis turi teisę. A. Rosenbergo įsitikinimu, modernusis menas dėl tarptautinio pobūdžio esąs „judėjiškas“, „bolševikinis“ ir „išsigimęs“, taigi, visi tokio meno kūriniai turi būti naikinami.

Jau 1933 m. kovą buvo įkurta Reicho liaudies švietimo ir propagandos ministerija, kurios vadovu tapo Josephas Goebbelsas, atlikęs svarbų vaidmenį formuojant partijos meno politiką. Ne arijų kilmės valstybės tarnautojų atleidimą politiniu ir rasiniu pagrindu įteisino 1933 m. balandžio 7 d. įstatymas „Dėl profesijos tarnautojų atnaujinimo“ (*Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*). Profesinės veiklos draudimas tiesiogiai palietė ir menininkus bei jų rėmėjus. Nepageidautini menininkai buvo šalinami iš Prūsijos menų akademijos, aukštųjų dailės mokyklų ir kitų institucijų. Netrukus buvo atleisti maždaug trisdešimties muziejų direktoriai ir kuratoriai, atsakingi už moderniosios dailės kūrinių įsigijimą ir kolekcijų formavimą, o jų vieton paskirti NSDAP nariai ar partijai lojalūs asmenys.

Siekiant besąlygiškai kontroliuoti kultūrą ir meną, 1933 m. rugšėjo mėnesį J. Goebbelso iniciatyva buvo įsteigti Liaudies švietimo ir propagandos ministerijai pavaldūs Reicho kultūros rūmai (prezidentu paskirtas A. Rosenbergas) su Vaizduojamųjų menų, Teatro, Muzikos, Literatūros, Radijo, Kino ir Spaudos skyriais, kurie dar vadinti rūmais. Kiekvienas skyrius turėjo keletą smulkesnių poskyrių. Pavyzdžiui, Vaizduojamųjų menų rūmus sudarė: Administravimo; Spaudos ir propagandos; Architektūros, landšafto architektūros ir interjero dizaino; Tapybos, skulptūros ir grafikos; Komercinės iliustracijos ir dizaino; Meno reklamos; Dailininkų ir amatų sąjungų; Meno publikacijų, pardavimų ir aukcionų poskyriai⁷. Tokia biurokratiška struktūra sudarė galimybę kontroliuoti visus meno gyvenimo aspektus. Dailininkams buvo leidžiama priklausyti tik oficialiai pripažintoms sąjungoms ir susivienijimams. Tik Vaizduojamųjų menų rūmų nariai galėjo rengti parodas ir

Abtammungsnachweis

des Karlhan Franz Sauffardt (Vater) W. Kasper (Mutter) 4 Lehndorf, 65. (Mitt. Nr.)

Sauffardt (Name) Franz (Eig. Name) W. Kasper (Name)
 Geboren am 15. Sept. 1880 in Lingheim, Appenitz
 Getauft am 18. Okt. 1880 in Lingheim
 Konfession, auch frühere: evangelisch luth.
 Verheiratet am 14. August 1908 in Lingheim mit Steffen Sauffardt geb. Kasper

Vater	Mutter
<p><u>Sauffardt</u> (Name) <u>Karl</u> (Name) <u>Ludwig</u> (Name) Geboren am <u>16. Febr. 1852</u> in <u>Lehrkehl</u> Getauft am <u>29. Febr. 1852</u> in <u>St. Lorenz</u> Konfession, auch frühere: <u>evangelisch luth.</u> Verheiratet am <u>9. August 1878</u> in <u>Lehrkehl</u></p>	<p><u>Wahlke</u> (Name) <u>Luise</u> (Name) <u>Wahlke</u> (Name) <u>geb. Kasper</u> (Name) Geboren am <u>16. Januar 1861</u> in <u>Lehrkehl</u> Getauft am <u>3. Februar 1861</u> in <u>Lehrkehl</u> Konfession, auch frühere: <u>evangelisch luth.</u></p>

Großvater (väterlicherseits)	Großmutter (mütterlicherseits)	Großvater (mütterlicherseits)	Großmutter (väterlicherseits)
<p><u>Sauffardt</u> (Name) <u>Karl</u> (Name) <u>Ludwig</u> (Name) Geboren am <u>8. II. 1816</u> in <u>Lingheim</u> Getauft am <u>17. II. 1816</u> in <u>Lingheim</u> Konfession, auch frühere: <u>evangelisch luth.</u> Verheiratet am <u>30. I. 1847</u> in <u>St. Lorenz</u></p>	<p><u>Wahlke</u> (Name) <u>Luise</u> (Name) <u>Wahlke</u> (Name) <u>geb. Kasper</u> (Name) Geboren am <u>17. II. 1816</u> in <u>Lingheim</u> Getauft am <u>17. II. 1816</u> in <u>Lingheim</u> Konfession, auch frühere: <u>evangelisch luth.</u></p>	<p><u>Wahlke</u> (Name) <u>Luise</u> (Name) <u>Wahlke</u> (Name) <u>geb. Kasper</u> (Name) Geboren am <u>16. Jan. 1816</u> in <u>Lehrkehl</u> Getauft am <u>27. 7. 1816</u> in <u>Lehrkehl</u> Konfession, auch frühere: <u>evangelisch luth.</u> Verheiratet am <u>18. Febr. 1837</u> in <u>Lehrkehl</u></p>	<p><u>Wahlke</u> (Name) <u>Luise</u> (Name) <u>Wahlke</u> (Name) <u>geb. Kasper</u> (Name) Geboren am <u>16. Jan. 1816</u> in <u>Lehrkehl</u> Getauft am <u>27. 7. 1816</u> in <u>Lehrkehl</u> Konfession, auch frühere: <u>evangelisch luth.</u></p>

*Kaufvertrag stimmt mit dem Urkunden überein
 Lingheim am 24. II. 1936
 Der Bürgermeister
 Franz*

Mažoji arijų kilmę patvirtinančio pažymėjimo, išduoto P. Domšaičiui 1936 m. gruodžio 24 d. Kruopynuose, kopija.

Iš Guntherio Domscheito šeimos archyvo

josė dalyvauti, oficialiai parduoti darbus, gauti „medžiagų kortelės“ (Materialkarte) dažams, drobei ir kitiems dailės reikmenims įsigyti⁹.

Nuo 1936 m. gegužės iš visų Reicho kultūros rūmų narių pradėta reikalauti kilmės grynumą įrodančių dokumentų, vadintų mažaisiais arijų kilmės pažymėjimais. Tokių įrodymų nepateikę dailininkai buvo braukiami iš oficialių sąrašų ir patirdavo visas su tuo susijusias pasekmes. P. Domšaitis pažymėjimą išsiėmė 1936 m. gruodžio 12 d. gimtuosiuose Kruopynuose. Jame, kaip ir reikalauta, buvo nurodyti septyni gimimo faktai (paties pateikėjo, jo tėvo, motinos ir keturių senelių iš abiejų tėvų pusių gimimo, krikšto, vedybų metai bei konfesijos)⁹.

Atkreiptinas dėmesys, kad pirmaisiais valdymo metais NSDAP nuostatos modernizmo, ypač ekspresionizmo, atžvilgiu nebuvo vienareikšmiškos. Gausiose diskusijose 1933–1934 m. skambėjo pasisakymai ir už sistemingą moderniojo meno naikinimą, ir už vokiečių ekspresionizmo pripažinimą oficialiuoju valstybės menu. J. Goebbelsas, tikėtina, labiau rūpindamasis režimo įvaizdžiu, iš pradžių deklaravo prielankumą ekspresionizmui ir net globojo kai kuriuos menininkus. Laikotarpį gerai apibūdina skandalas, 1933 m. vasarą kilęs dėl parodos „Trisdešimt vokiečių dailininkų“, surengtos Ferdinando Möllerio galerijoje Berlyne¹⁰.

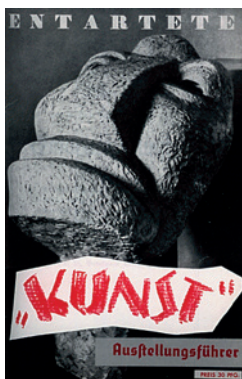
P. Domšaitis joje eksponavo du aliejinės tapybos paveikslus: „Karvės ganykloje“ ir „Ankstyvas pavasaris Rytprūsiuose“.

Paroda organizuota galerijos savininko Ferdinando Möllerio ir Nacionalsocialistinės vokiečių studentų sąjungos (*Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund*) bei jos atstovo tapytojo Otto Andreaso Schreiberio iniciatyva. Tai buvo pirmoji dailės paroda, sulaukusi agresyvios nacionalsocialistų partijos reakcijos. Atidarymas turėjo įvykti liepos 4 d., bet Reicho vidaus reikalų ministras Wilhelmas Frickas parodą uždraudė, vos tik buvo apie ją informuotas (ypač užkliuvo Emilio Nolde'ės ir Ernsto Barlacho kūriniai). Liepos 17 d. iš Prūsijos mokslo, meno ir švietimo ministro (*Preussische Ministerium für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung*) Bernhardo Rusto buvo gautas leidimas parodą atidaryti liepos 22 dieną. Praėjus vos trims dienoms po atidarymo, liepos 25-ąją, ji buvo uždaryta. Teigiama, kad prie galerijos durų kurį laiką budėjo du SS (apsaugos rinktinės) postai¹¹. Tarpininkaujant Reicho ministrams Waltheriui Funkui (ūkio) ir J. Goebbelsui (pastarasis buvo ir oficialus parodos globėjas), paroda po savaitės buvo vėl atidaryta ir veikė iki rugsėjo pabaigos, kaip ir buvo numatyta.

Nuo 1935 m. meno parodos ir mugės galėjo būti rengiamos vien tik su Vaizduojamųjų menų rūmų leidimu, tad antroji paroda „Trisdešimt vokiečių dailininkų“, surengta Ferdinando Möllerio galerijoje XI vasaros olimpinių žaidynių, vykusių Berlyne 1936 m., proga, kurioje dalyvavo E. Barlachas, E. Nolde'ė, Erichas Heckelis, Karlas Schmidtas-Rottluffas ir kt., praėjo be ekscesų¹². Tuo tarpu tą pačią dieną Hamburge Vokiečių dailininkų sąjungos (*Deutscher Künstlerbund*) atidarytą parodą¹³, turėjusią meno gerbėjams ir XI vasaros olimpinių žaidynių svečiams reprezentuoti šiuolaikinę vokiečių dailę, ištiko nesėkmė. Parodoje dalyvavo 169 dailininkai iš visos Vokietijos, tarp jų ir P. Domšaitis. Tarp eksponatų išsiskyrė tų pačių, nacionalsocialistų partijai nepriimtinių, dailininkų – E. Barlacho, Ernsto Beckmanno, Otto Dixo, E. Heckelio, Ernsto Ludwigo Kirchnerio, E. Muncho, E. Nolde'ės, Maxo Pechsteino, K. Schmidto-Rottluffo, kitų ekspresionistų – darbai. Praėjus vos dešimčiai dienų po atidarymo, Reicho kultūros rūmų Vaizduojamųjų menų rūmų prezidentas Adolfas Ziegleris, vienas iš aršių kampanijos prieš modernųjį meną vykdytojų, asmeniškai atvyko į Hamburgą ir uždarė iki rugsėjo 20 d. turėjusią veikti parodą. Hamburgo meno sąjungai priklausęs parodų pastatas konfiskuotas Trečiojo reicho reikmėms.

Daugelyje Vokietijos muziejų jau 1933 m. pavasarį buvo pradėtos rengti „šviečiamosios“ dailės parodos, populiariai vadintos „meno siaubo

Parodos „Išsigimusi dailė“ (Miunchenas, 1937 m.) vadovo viršelis. Jam panaudota Otto Freundlich'o skulptūros „Naujasis žmogus“ (1912) reprodukcija. Dabartinė kūrinio buvimo vieta nežinoma.

Ilustracijos šaltinis:
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Otto_Freundlich,_Der_neue_Mensch_1912,_Umschlag_Ausstellungsf%C3%BChrer_Kunst_1937.gif (žiūrėta 2016-09-16)

kambariais“ („*Schreckenskammer der Kunst*“). Jose buvo rodomi muziejų rinkiniuose esantys ir vokiečių tautinei dvasiai svetimi šiuolaikinės dailės kūriniai – visuomenei reikėjo akivaizdžiai pademonstruoti, kad toks menas nuo šiol nebus toleruojamas. Įspūdžiui sustiprinti greta modernistų darbų ekspozicijų įrengtuose vadinamuosiuose „modelių kabinetuose“ („*Musterkabinett*“) buvo demonstruojami pavyzdiniai tautinio tradicinio stiliaus kūriniai. Pavyzdžiui, tokių „teisingos“ dailės pavyzdžių buvo galima pamatyti parodoje „Kultūrbolševizmo vaizdai“ (Manheimo dailės galerija, 1933 m., vėliau paroda perkelta į Miuncheną ir Erlangeną). Manheimo paroda pradėjo ištisą panašių parodų seriją: Karlsruhės dailės galerijoje buvo surengta paroda „Valstybinis menas 1918–1933“, Chemnico miesto muziejuje – „Menas, kuris kilo ne iš mūsų sielų“, Štutgarte – „Lapkričio dvasia – dailė, tarnaujanti pakrikimui“ ir kt. Dresdenu Naujojoje rotušėje 1933 m. rugsėjo–spalio mėnesiais veikusi paroda „Išsigimusi dailė“ iki 1937 m. pabuvojo daugiau nei dvylikoje Vokietijos miestų. Prie paveikslų paprastai būdavo nurodomos jų pirkimo kainos (4 dešimtmetyje jos atrodė milžiniškos dėl reichsmarkės devalvavimo 1922 m.) ir asmenų, atsakingų už jų įsigijimą, pavardės (Veimaro Respublikos laikų ministrų, muziejų direktorių, kuratorių).

Pirmi sporadiški išpuoliai prieš ekspresionizmą ir visą modernųjį meną greitai perėjo į kryptingą ir nuoseklų veikimą. Vaizduojamosios dailės gryninimo kampanija apogėjų pasiekė 1936–1937 metais. Būtent tuo laikotarpiu nedidelių „meno siaubo kambario“ parodų patirtis buvo panaudota trijų mastabiškų parodų ciklui surengti. Jį sudarė 1936 m. Niurnberge, Vokiečių muziejaus bibliotekos pastate (*Bibliotheksbau*), surengta paroda „Bolševizmas. Didžioji antibolševikinė paroda“ ir dvi 1937-ųjų parodos Miunchene: liepos 19 d. Miuncheno Rūmų sodo arkadų galerijoje atidaryta paroda „Išsigimusi dailė“ bei nuo lapkričio 8 d. Vokiečių muziejaus bibliotekoje veikusi paroda „Amžinasis žydas“ (vėliau ji buvo perkelta į Vieną ir Berlyną). Šiame kontekste verta paminėti 1938 m. Diuseldorfe (įstaigoje *Kunstpalast Ehrenhof*) surengtą parodą „Išsigimusi muzika“.

Paroda „Išsigimusi dailė“ vokiečių tautos akyse turėjo galutinai apjuodinti ir pažeminti avangardo dailę ir jos kūrėjus. Ji pasižymėjo išskirtiniu eksponavimo būdu: paveikslai, grafikos darbai kabėjo be rėmų, kreivai, dalis skulptūrų stovėjo tiesiog ant grindų, šalia buvo rodomi psichiatrų pacientų ar beždžionių „kūriniai“. Ankštos ir blogai apšviestose patalpose tankiai, keliomis eilėmis sukabinti kūriniai kėlė chaoso įspūdį. Diskriminuojantys, polemiski ir agresyvūs užrašai ant

sienų („Pornografija“, „Idiotai, kretinai ir paralitikai“ ir pan.), komentarai prie paveikslų (pvz., „Nupirktas už varganus dirbančios liaudies skatikus“) lankytojams turėjo kelti nemenką pasipiktinimo tokiu menu jausmą¹⁴. Visi parodoje eksponuoti kūriniai (650 vnt.) tų pačių metų liepos pradžioje buvo rekvizuoti iš 32 valstybinių Vokietijos muziejų – birželio 30 d. J. Goebbello pasirašytas dekretas suteikė teisę A. Ziegleriui ir dar penkiems komisijos nariams peržiūrėti visų šalies muziejų rinkinius ir atrinkti kūrinius parodai Miunchene¹⁵.

Diena anksčiau nei „Išsigimusi dailė“ Miuncheno Vokiečių meno namuose, dalyvaujant pačiam Adolfui Hitleriui, su didžiule pompastika buvo atidaryta „Didžioji vokiečių dailės paroda“, surengta pagal griežčiausius reprezentacinių meno parodų rengimo standartus ir turėjusi pademonstruoti oficialiosios dailės pranašumą. Tačiau statistika kalba ką kita – „Išsigimusios dailės“ parodą per keturis mėnesius pamatė daugiau negu 2 milijonai lankytojų, o „tikrojo“ vokiečių meno – tik apie 600 tūkstančių.

Antroji meno kūrinių rekvizavimo iš muziejų banga kilo tų pačių metų rugpjūtį. 1938 m. gegužės 31 d. išleistas įsakymas „legalizavo“ įvykdytas konfiskacijas ir įteisino naujas. Taip iš valstybinių muziejų galiausiai buvo pašalinti visi moderniosios dailės kryptims (ekspresionizmui, kubizmui, futurizmui, dadaizmui, naujam daiktiškumui) atstovaujantys kūriniai¹⁶. Būtent šiuo laikotarpiu (1937–1938 m.) iš Vokietijos muziejų buvo išimti ir devyni P. Domšaičio kūriniai.

Po plačiai nuskambėjusios Miuncheno parodos „Išsigimusi dailė“ buvo suformuota to paties pavadinimo kilnojamoji paroda. Nuo 1938 m. sausio iki 1939 m. pabaigos ji buvo vežiojama po Vokietijos ir Austrijos miestus, parodyta Berlyne, Leipcige, Diuseldorfe, Zalcburge, Hamburge, Štetine (lenk. *Ščecinas*), Veimare, Vienoje, Frankfurte prie Maino, Chemnice. Po metų pertraukos, 1941-ųjų pradžioje, paroda buvo vėl „atgaivinta“. Padalinta į dvi dalis, ji eksponuota Halėje (prie Zalės) ir keliuose Silezijos regiono miestuose – Valdenburge (lenk. *Valbžychas*), Gerlice (lenk. *Zgoželecas*), Lygnice (lenk. *Legnica*), Opelne (lenk. *Opolė*) ir Boitene (lenk. *Bytomas*).

Po kiekvieno sustojimo parodos apimtyms mažėjo, jos turinys buvo nuolat koreguojamas. Tarptautinėje erdvėje garsių dailininkų kūrinius keitė regioninės reikšmės, mažiau žinomų dailininkų darbai, beveik nebeliko skulptūros, greta aliejinės tapybos įsivyravo grafika. 1941 m. vasarį kilnojamosios parodos likučiai – 50 aliejinių paveikslų, 7 skulptūros ir apie 180 akvarelių – buvo grąžinti į Reicho liaudies švietimo ir propagandos ministerijos saugyklas Berlyne¹⁷.

P. Domšaičio paveikslas „Pagarbinimas“ 1938 m. eksponuotas kilnojamosios parodos Hamburgo etape. Visgi, atsižvelgiant į naujausius paskutinįjį parodos etapą 1941 m. aprašančius tyrimus¹⁸, neatmestina, kad minimas paveikslas, o gal ir kitas ar kiti dailininko kūriniai, buvo rodomas parodose Silezijoje.

Veimaro Respublikos laikais, be valstybinių muziejų ir galerijų, modernaus meno kūriniai aktyviai pirko ir vertingus rinkinius sukaupė privatūs kolekcininkai, turtingi verslo ir pramonės atstovai, kurie dažniausiai būdavo žydai. Nors minimi ir ankstesni pavieniai atvejai¹⁹, žydų tautybės kolekcininkų rinkinius sistemingai konfiskuoti pradėta 1938 m., o masinis „išsigimusio meno“ rekvizavimas iš privačių galerijų ir rinkinių paskelbtas 1940 metais.

P. Domšaičio paveikslų būta Siegfrido Feldbergo ir Roberto Graetzo kolekcijose. S. Feldbergas, praturtėjęs iš vyriškų drabužių prekybos, iki 1933 m. surinko meniniu ir ikonografiniu požiūriu vertingą grafikos darbų, akvarelių bei pastelijų kolekciją (per 150 vnt.), kurioje vyravo dailininkų portretai ir autoportretai. 1933 m. pasitraukdamas iš Vokietijos S. Feldbergas pasiėmė ir dailės rinkinį. Po jo mirties rinkinį iš paveldėtojų 1976 m. įsigijo Berlyno galerija Berlyne (*Berlinische Galerie in Berlin*). Kolekcijoje buvo dvi P. Domšaičio akvarelės – autoportretas ir sodybos vaizdas. Sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, abu darbai išliko²⁰.

Tekstilės pramonininkas R. Graetzas 1920–1935 m. surinko daugiau kaip 200 tapybos, grafikos, skulptūros darbų, kuriuos eksponavo nuosavoje viloje Berlyne. Rinkinyje vyravo ekspresionizmo ir naujojo daiktiskumo krypties kūriniai, buvo ir P. Domšaičio gėlių natiurmortas²¹. R. Graetzas mėgo ir meną, ir menininkus, todėl mielai kviesdavo juos į savo saloną, kuriame „lankydavosi tapytojai ir grafikai Franzas Domscheitas, Conradas Felixmülleris, dainininkė Adelheid Armhold, rašytojas Theodoras Däubleris“²². 1938 m. R. Graetzas buvo priverstas nutraukti verslą. Dalis jo kolekcijos 1941 m. buvo pardavinėjama Gerharo Harmso aukcionų namuose. Kolekcininkas po metų suimtas ir deportuotas²³. S. Feldbergo ir R. Graetzo rinkiniai – tik du iš daugybės Vokietijoje 3 dešimtmetyje sukaupytų, o 4-ajame išsklaidytų, rekvizuotų ar kitaip prarastų privačių rinkinių. Tikėtina, kad P. Domšaičio kūrinių būta ir kitose privačiose kolekcijose, bet apie tai duomenų nėra.

Teigiama, kad per „išsigimusio meno“ kampaniją iš Vokietijos muziejų ir privačių kolekcijų buvo išimta maždaug 20 tūkstančių kūrinių. Dalį jų nasionalsocialistai pardavė prekiautojams menu (dažniausiai minimos keturių tarpininkų pavardės – Bernhardo A. Böhmerio,

Karlo Buchholzo, Hildebrando Gurlitto ir F. Möllerio), dalis buvo parduodama aukcionuose Berlyne (pvz., per minėtus G. Harmso, vėliau Rudolfo Harmso aukcionų namus) ir Šveicarijoje (1939 m. per Theodoro Fischerio aukcionų namus Liucernoje). Avangardinis menas mainytas į senosios dailės kūrinius, nemažai darbų pradingo neaiškiais aplinkybėmis ir pokariu pasirodė vienoje ar kitoje privačioje kolekcijoje. 1 004 tapybos ir 3 825 grafikos darbai 1939 m. kovo 20 d. buvo sudėginti Berlyno centrinės gaisrinės kieme²⁴.

„Išsigimusio meno“ kampanijos atgarsiai netyla ir XXI a. pradžioje. Iki šiol nesibaigė prieš kelerius metus spaudoje nuskambėjusi sensacija Corneliuso Gurlitto kolekcijos istorija. 2012 m. Miunchene, jau minėto nacių laikų prekiautojo menu H. Gurlitto sūnaus C. Gurlitto namuose, buvo rasta 1 406 kūrinių kolekcija. Tik 2013 m., tyrėjams ją įdėmiai peržiūrėjus, apie radinį paskelbta viešai. Prieš mirtį (2014 m.) C. Gurlittas kolekciją perdavė Berno vaizduojamojo meno muziejui, pasižadėjusiam, kad tie meno kūriniai, kurie buvo nacionalsocialistų nusavinti kaip „išsigimusio meno“ objektai, bus sugrąžinti tikriesiems savininkams, o teisėtai kolekcininko įgyti darbai bus pasiekiami visiems besidomintiems menu. Teigiama, kad beveik 500 kolekcijos kūrinių yra Vokietijoje ir laukia galutinių kilmės tyrimų, o apie 200 jau grąžinta Holokaustą išgyvenusiems savininkams arba jų palikuonims. 1916 m. Berno ir Bonos muziejininkai planavo artimiausiu laiku surengti dvi kolekcijos parodas, nors buvo ir teigiančių, kad tokie žingsniai pernelyg skuboti, nes dar neišsiaiškintos visos teisinės aplinkybės²⁵.

Tikėtina, kad būtent šis septynis dešimtmečius slėptos kolekcijos iškėlimas į dienos šviesą ir paskatino Viktorijos ir Alberto muziejų sukskaitmeninti bei 2014 m. viešai paskelbti Sąrašą.

P. Domšaičio kūriniai, rekvizuoti iš Vokietijos muziejų:

nuo „Pagarbinimo“ iki „Našlaičių“

Sarašą, liudijantį apie devynis konfiskuotus P. Domšaičio kūrinius, sudaro 482 mašinarščio puslapiai, susegti į du tomus. Sąrašas neturi viršelio, tik pirmo tomo pirmame lape pieštuku didžiosiomis raidėmis užrašyta „Išsigimęs“ menas“ („*Entartete Kunst*) – žodis „išsigimęs“ išskirtas kabutėmis. Visi duomenys – miestai, institucijos, iš kurių konfiskuoti darbai, dailininkų pavardės – sudėlioti abėcėlės tvarka. Kiekviename puslapyje yra po du stulpelius. Pirmajame pateikiama pagrindinė informacija: eilės numeris, dailininko pavardė, rekvizavimo metu suteiktas inventorinis numeris, trumpas kūrinio pavadinimas, antrajame surašyta

papildoma informacija apie atlikimo techniką, pardavėją / pirkėją (jei tokių būta), santrumpomis „E“ arba „EK“ žymima parodų istorija (kalbama apie „išsigimusio meno“ parodas), kūrinio likimas, taip pat nurodoma, ar mokėta užsienio valiuta, ar reichsmarkėmis. Didžioji kūrinių dalis Sąraše pažymėta ženklu „X“, reiškiančiu, kad kūrinys – sunaikintas (*Vernichtung*). Parduoti kūriniai pažymėti „V“ (*Verkauf*), iškeistieji į kitas meno vertybes – „T“ (*Tausch*), labai retu atveju grąžinti darbai – „R“ (*Rückgabe*). Jei kūrinys parduotas ar išmainytas, visada nurodomos pardavėjo ar / ir pirkėjo pavardės, sumokėta suma. Būtent šioje grupėje yra daugiausia vėlesnių Sąrašo papildymų pieštuku arba rašalu.

Pirmo tomo pradžioje pateikiamas 101 Vokietijos muziejaus sąrašas, prie kiekvieno nurodant tikslus konfiskuotų meno kūrinių skaičius – jų suma patvirtina, kad 1937–1938 m. valstybiniai Vokietijos muziejai neteko 15 996 eksponatų. Akivaizdūs „lyderiai“ pagal konfiskacijų mastą buvo trys: Eseno Folkwango muziejus (1 273 vnt.), Hamburgo meno galerija (983 vnt.) ir Diuseldorfo Miesto rinkinys (900 vnt.). Ženkliai nukentėjo ir Vario raižinių kabinetas (647 vnt.), Nacionalinė galerija Berlyne (505 vnt.) bei Silezijos muziejus Breslau (560 vnt.).

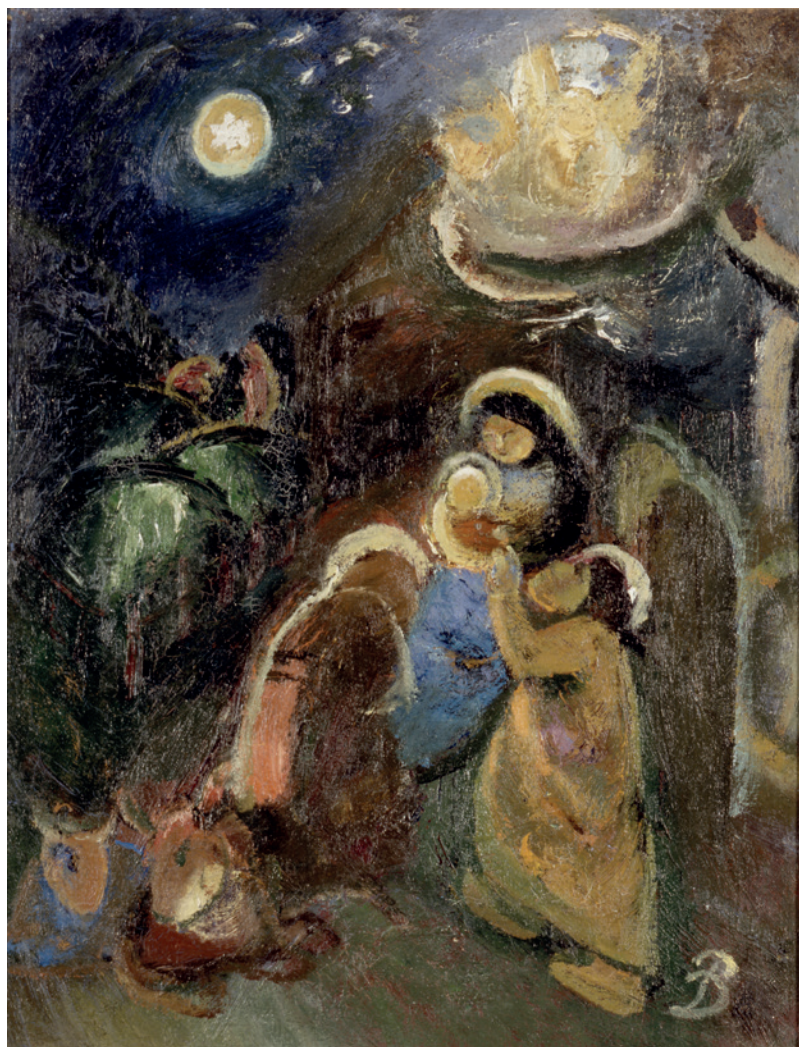
Nereikia stebėtis, kad Sąraše P. Domšaičio pavardė rašoma skirtingai – vienur Domscheit, kitur – Domscheid, Domscheidt. Tokių pavardės neatitikimų pasitaiko ir Vokietijoje vykusių parodų, kuriose dailininkas dalyvavo iki Antrojo pasaulinio karo, kataloguose. Siekiant tikslumo, šiame straipsnyje prie kiekvieno muziejaus nurodomas originalus įrašas vokiečių kalba. Pateikiami skaitmeninio varianto puslapiai, o muziejai surašyti pagal eiliškumą – taip, kaip jie sudėlioti Sąraše.

Nacionalinė galerija Berlyne: „Pagarbinimas“

1 tomas, p. 29: *Berlin, Nationalgalerie: 74. Domscheid (14132) Anbetung / ÖL / - / E /*

P. Domšaičio aliejinį paveikslą „Pagarbinimas“ 1925 m. Prūsijos mokslo, meno ir švietimo ministerija už 3 000 reichsmarkių nupirko iš Prūsijos menų akademijos pavasario parodos ir perdavė Nacionalinei galerijai²⁶. Po dvejų metų iš Didžiosios Berlyno meno parodos (1927 m.) ministerija įsigijo dar vieną dailininko kūrinį – „Natiurmortą“, kuris taip pat buvo perduotas Nacionalinei galerijai²⁷.

1919 m. Nacionalinės galerijos direktoriaus Ludwigo Justi pastangomis Kronprinco rūmų (*Kronprinzen-Palais*) viršutiniuose aukštuose buvo įkurtas naujas galerijos skyrius – „Dabarties muziejus“. Jame eksponuoti prancūzų impresionistų ir postimpresionistų, vokiečių ekspresionizmo

Pranas Domšaitis.
„Papiemenėlių pagarinimas“.
1920–1922 m.

Kartonas, aliejus, 61x47,5 cm.
LDMT 12317.

Fot. A. Lukšėnas

pradininkų bei jų pasekėjų kūriniai²⁸. Darbus skolino kolekcininkai ir patys dailininkai. Nepaisant vis didėjančio kampanijos prieš „išsigimusį meną“ pagreičio ir moderniosios dailės kūrinių perkėlimo iš daugelio muziejų ekspozicijų į saugyklas mastų, skyrius Kronprinco rūmuose buvo uždarytas tik 1936 m. spalio 30 d., po vasaros olimpinių žaidynių.

„Pagarbinimas“, nuo įsigijimo laikytas Kronprinco rūmų saugyklose, 1937 m. liepos 10 d. kartu su kitų dailininkų 114 tapybos, skulptūros ir grafikos darbų siunta buvo išgabentas į Miuncheno Rūmų sodo arkadose esančią galeriją²⁹. Visgi Miuncheno parodoje „Išsigimęs menas“ paveikslas neeksponuotas. Jis, kaip ir kiti rekvizuoti kūriniai, kuriam laikui buvo grąžintas į sandėlius Berlyne ir pateko į kilnojamosios parodos „Išsigimęs menas“ Hamburgo etapą – eksponuotas 1938 m.

P. Domšaitis prie paveikslo „Piemenėlių pagarbinimas“. Berlynas, apie 1922 m.

*Iš LDM archyvo.
Fotografas nežinomas*

lapkričio 11–gruodžio 30 dieną. Tai patvirtina Sąrašė prie kūrinio pažymėta raidė „E“.

P. Domšaitis, karo metais prieglobstį radęs nedideliame Retiso kaimelyje Austrijos Forarlbergo žemėje ir gavęs perkeltojo asmens statusą, dėl paveiklo buvimo vietos 1948 m. raštu kreipėsi į Valstybinių Berlyno muziejų direktorių Paulą Ortwiną Rave'ą. Atsakyme nurodoma tik paveiklo perdavimo į Miuncheno parodą data³⁰.

Nei parodos, iš kurios paveikslas buvo nupirktas, kataloge, nei Valstybinių Berlyno muziejų centriname archyve esančioje P. Domšaičio byloje nenurodyti „Pagarbinimo“ matmenys, todėl galima daryti tik prielaidą, kad prestižiniam muziejui perduotas paveikslas galėjo būti tas pats kūrinys, prie kurio dailininkas nusifotografavo apie 1922 metus. Nors ne vienas P. Domšaičio iki

Antrojo pasaulinio karo nutapytas darbas siekia metrą ar daugiau, paveikslas, aukštesnis už patį dailininką, daro įspūdį. Neatmestina, kad būtent šis kūrinys eksponuotas antrojoje Šiaurės vokiečių secesiono parodoje, vykusioje Štetino miesto muziejuje 1922 m. pavasarį – parodos kataloge išvardyti „Pagarbinimas“ ir „Didysis pagarbinimas“³¹. Galbūt dailininkas nusifotografavo prie paveiklo prieš išvežant jį į parodą Štetine.

Dailininko našlė Adelheidė Armhold-Domšaitienė (1901–1992) į klausimą, kokį didžiausią paveikslą buvo nutapęs jos vyras, atsakė, kad tai „Piemenėlių pagarbinimas“ – „bent kokių 7 pėdų, o gal ir dar aukštesnis darbas, kuris, kaip mano brolvaikio nuosavybė, yra Koblenze, Vokietijoje“³². Iš Guntherio Domscheito šeimos archyve esančių laiškų aiškėja, kad minėtasis „brolvaikis“ – tai dailininko sūnėnas Guntheris, paauglystėje bendravęs su juo Berlyne, o apie 1980 m. gyvenęs Koblence. 2004 m. šios publikacijos autorė lankėsi jo namuose Kaselyje ir matė svetainėje kabojusį „Pagarbinimą“, tik jis buvo kiek mažesnis (134x92 cm) ir vaizdavo ne piemenėlių, o Trijų karalių pagarbinimą. Paveikslą G. Domscheitas paveldėjo iš tėvo, dailininko brolio Fritzo.

Jei nuotraukoje užfiksuotas paveikslas ir nebuvo Nacionalinės galerijos rinkiniuose, verta patyrinti, kas jame vaizduojama, bei palyginti su panašiomis P. Domšaičio kompozicijomis. LDM rinkinyje yra du darbai, artimi nuotraukoje matomam motyvui: paveikslas „Piemenėlių

Pranas Domšaitis.
„Piemenėlių pagarbinimas“.
XX a. 6 deš.

Kartonas, aliejus, 66,3x53,6 cm.
LDM T 10004/b.
Fot. V. Aukštaitis

pagarbinimas“ (1920–1922 m., inv. Nr. LDM T 12317) ir neužbaigta kompozicija „Piemenėlių pagarbinimas“ dvipusio paveikslo antroje pusėje (XX a. 5 deš., inv. Nr. LDM T 10004/b). Visus tris kūrinius sieja stilizuota trijų angelų grupė virš Marijos galvos, tampanti stipriausiu šviesos šaltiniu kompozicijoje. Ir nuotraukoje užfiksuoto, ir 1920–1922 m. nutapyto kūrinio pirmame plane dešinėje pavaizduota skubančio piemenėlio figūra su būdingos formos apavu. Tai, kad P. Domšaitis ėmėsi dar kūrybinio kelio pradžioje sukurti „Pagarbinimo“ pertapyto vėlyvuoju kūrybos laikotarpiu, kuomet šį biblinį motyvą vaizduodavo jau kiek kitaip, leidžia manyti, kad minimas paveikslas buvo svarbus jo meninėje karjeroje.

„Natiurmortas“ – kitas Nacionalinei galerijai Berlyne 1927 m. perduotas P. Domšaičio kūrinys – yra išlikęs ir saugomas Valstybinių Berlyno muziejų rinkiniuose³³. Jis nutapytas naujojo daiktiškumo (*Neue Sachlichkeit*) krypties būdinga sausoka ir tikslia maniera.

Pranas Domšaitis.
„Čigonai“. 1925–1927 m.
Popierius, pastelė, 29,6x37,7 cm.
LDMT 11478.
Fot. V. Aukštaitis

Berlyno miesto nuosavybė: „Čigonė“ ir „Ežeras kopose“

1 tomas, p. 43: *Berlin, Stadtbesitz: Nr. 58. Domscheit (14610) Zigeuner / P / – / X /; Nr. 59. Domscheit (15168) Teich in den Dünen / ÖL / – / X /* Nei tarp P. Domšaičio archyvinių dokumentų, nei to meto spaudoje nėra užuominų apie šių dviejų kūrinių nupirkimą ar jų buvimą Berlyno miesto meno rinkiniuose.

Reprezentaciniame leidinyje „Deutsche Malerei der Gegenwart“ („Šiuolaikinė vokiečių tapyba“) P. Domšaitis minimas skyriuje „Rytų Prūsijos dailė“, pastebint, kad „iš klajonių po Rytprūsių gamtą jis su malonumu persikėlė į čigonų gyvenimą ir šių gamtos vaikų laukinių juslingumą perteikia puikiomis apibendrintomis formomis bei sodriomis spalvomis“³⁴. Pirmieji čigonų ir jų gyvenimo vaizdai, kiek galima spręsti iš peržiūrėtų parodų katalogų, P. Domšaičio kūryboje pasirodė apie 1924-uosius. Tais metais Berlyno menų akademijos parodoje jis ekspozavo aliejinę kompoziciją „Čigonų taboras“. 1925–1927 m. parodose rodyti paveiksliai „Čigonė“, „Čigonė su raudona skara“, „Čigonė su geltona skara“, „Čigonė mergaitė“, „Čigonas iš Rumunijos“, dar keletas tos pačios

tematikos darbų gali slypėti po aptakiais pavadinimais – „Motina su vaikais“, „Vyras su vaiku“³⁵. LDM rinkiniuose yra dvi pastelės – „Čigonai“ (1925–1927 m., inv. Nr. LDM T 11478), „Vyras ir vaikas“ (apie 1925–1927 m., inv. Nr. LDM T 11356) – ir aliejinė kompozicija „Čigonai“ (1925 m., inv. Nr. LDM T 12291). Pastaroji savo stilistika itin artima Berlyno secesiono rudens parodos kataloge reprodukuotam paveikslui „Čigonė“³⁶ – tokios pat apibendrintos, grubokos figūros, dekoratyvios plokštumos, o, remiantis LDM turimo kūrinio spalviniu sprendimu ir parodų kataloguose minimų darbų pavadinimuose akcentuojamomis raudonomis, geltonomis skaromis, ir sodrios spalvos.

3 dešimtmečio pirmoje pusėje viena iš dailininko studijinių kelionių krypčių vedė per Vengriją, Rumuniją bei Bulgariją Bosforo sąsiaurio ir Turkijos link. Pietų kraštuose P. Domšaitį pirmiausia domino žmonės, mažų kaimelių gyventojų kasdienybė, jų pagalbininkai žemės ūkio darbuose: arkliai, buivolai, asilai. Neįprastas čigonų gyvenimo būdas ir laisva klajokliška dvasia buvo artima paties dailininko vidinėms nuostatomis. Nuo jaunų dienų jis jautė potraukį egzotiškiems kraštams ir

Pranas Domšaitis.
„Čigonai“. 1925 m.

*Drobė, kartonas, aliejus,
47x58 cm. LDM T 12291.
Fot. A. Lukšėnas*

Pranas Domšaitis.
„Peizažas su mažu ežerė“.
XX a. 3 deš.

Kartonas, aliejus, 36,7x47 cm.
LDM T 9946.

Fot. V. Aukštaitis

tautomis. Antra vertus, tai siejosi ir su primityvistinėmis ekspresionizmo tendencijomis, pirmą kartą gamtos sudvasinimu, dėmesiu liaudies ir necivilizuotų tautų menui, grįžimu prie universalios primityvizmo ir pirmųjų būsenų fiksavimo.

Įdomios P. Domšaičio ir Otto Muellero (1874–1930), priklausiusio ekspresionistų grupei „Tiltas“ („*Die Brücke*“), kelionių ir kūrybos motyvų paralelės. 3 dešimtmetyje O. Muelleris, kaip ir P. Domšaitis, nuolat keliavo, o kurį laiką ir gyveno Balkanuose, sukūrė tapybos bei grafikos kūrinių iš čigonų gyvenimo. 1927 m. pasirodė vienas iš reikšmingiausių jo kūrinių – 9 spalvotų litografijų aplankas „Zigeuner-Mappe“ (Čigonai).

Kito iš Berlyno miesto rinkinių konfiskuoto paveikslo pavadinimas, kuris gali būti verčiamas kaip „Tvenkinys kopose“ arba „Kūdra kopose“, primena du LDM esančius P. Domšaičio aliejinės tapybos darbus: „Peizažas su mažu ežerė“ (XX a. 3 deš., 36,7x47 cm, inv. Nr. LDM T 9946) ir „Peizažas“ (XX a. 3 deš., 52x75 cm, inv. Nr. LDM T 13220/a). Abu paveiksai pasirašyti monograma „FD“, didesnysis nutapytas ant drobės, mažesnysis – ant kartono. Pastarojo antroje pusėje tarp kitų

užrašų yra ir pavadinimas „Mažas ežeras prie kopų“. Neabejotina, kad Sąrašė kalbama apie labai panašią, o gal net analogišką kompoziciją.

LDM saugomuose paveiksluose nutapytas iš pirmo žvilgsnio kasdieniškas, niekuo neišsiskiriantis motyvas: platus, iš labai toli ir aukštai pamatytas „banguojantis“ pajūrio kraštovaizdis, kurio pirmame plane plytinčios ryškiai žalios pievos palaipsniui pereina į minkštai aptakias kalveles ir kopas, o viduryje telkšo nedidelis ežerėlis, aplink kurį ganosi mikroskopinės karvių figūrėlės. Abu paveikslai pasižymi keista tuštumos, stingulio, apleistumo nuotaika. Neįprasta perspektyva, artimos natūrai, bet paryškintos, todėl keistai tikroviškos spalvos, detalizuota tapyba, plonas dažų sluoksnis ir lygus jų paviršius, vienoda, skaidri erdvė bei tolygus apšvietimas liudija apie naujojo daiktiškumo įtaką.

Nacionalsocialistų akimis, abu konfiskuoti kūriniai turėjo visas „ne-teisingo“ meno savybes: pirmojo klievo motyvas (čigonė), antrojo – vaizdo kūrimo stilistika ir iš to kylantis emocinis paveiklo užtaisas.

Erfurto miesto muziejai: Septyniolikos litografijų aplankas

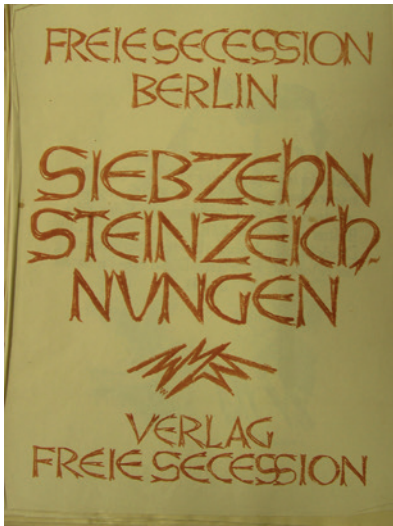
1 tomas, p. 169: *Erfurt, Museen der Stadt Erfurt: Nr. 154. Freie Secession (1924) 17 Steinzeichnungen / D / B /*

Sąrašė tai vienintelis paminėjimas apie Laisvojo secesiono grupės išleisto grafikos darbų aplanko rekvizavimą. Aplankas konfiskuotas 1937 m.

Pranas Domšaitis.
„Peizažas“. XX a. 3 deš.

*Drobė, aliejus, 52x75 cm.
LDM T 13220/a.
Fot. A. Lukšėnas*

Laisvojo secesiono litografijų aplanko „Siebzehn Steinzeichnungen“ (1921) titulinis puslapis.

Berlyno galerijos Berlyne archyvas, egzempliorius Nr. 94.
Fot. K. Jokubavičienė

rugpjūčio 27 d., nuo 1938 m. saugotas Trečiojo reicho liaudies švietimo ir propagandos ministerijos specialiosiose saugyklose³⁷.

1921 m. išleistame aplanke „Siebzehn Steinzeichnungen“ („Septyniolika litografijų“)³⁸ buvo pristatyti septyniolikos įvairiu metu Laisvojo secesionariais buvusių dailininkų kūriniai. Tituliniame puslapyje visi kūrėjai išvardinti abėcėlės tvarka: Franzas Domscheitas, Augustas Gaulis, Erichas Heckelis, Heinrichas Heuseris, Karlas Hoferis, Georgas Kolbe'ė, Käthe Kollwitz, Maxas Liebermannas, Hansas Meidas, Alfredas Partikelis, Maxas Pechsteinas, Hansas Purrmannas, Wolfas Röhrichtas, Karlas Schmidtas-

Rottluffas, Maxas Slevogtas, Milly Steger, Emilis Rudolfas Weissas.

Titulinio lapo antroje pusėje pateikta trumpa informacija apie leidinį – „Išspaudinta Laisvojo secesiono užsakymu 100 egzempliorių tiražu, iš kurių 80 atiduoti į prekybą. Visi atspaudai yra pasirašyti dailininkų. Spausdinimu rūpinosi Hermannas Birkholzas, aplanką apipaivalino E. R. Weissas.“ Visas tiražas buvo sunumeruotas.

Renkant informaciją apie P. Domšaitį, aplanką pirmą kartą teko vartyti 2009 m. jau minėtosios Berlyno galerijos Berlyne archyve, kuriame saugomas 94-asis aplancko egzempliorius.

Tai vienintelis atvejis, kai tiksliai žinomas rekvizuoto P. Domšaičio kūrinio vaizdas. Aplanke publikuota litografija (94-asis atspaudas iš 100 vienetų tiražo) padėjo patikslinti LDM rinkinyje saugomos to paties tiražo litografijos (inv. Nr. LDM G 29760) pavadinimą ir sukūrimo datą. Litografija į LDM pateko 2006 m., su paskutiniąja Lietuvos Fondo dovanojamų dailininko darbų siunta. Perdavimo aktuose ji buvo įrašyta kaip „Bėgimas į Egiptą“ ir datuota 1923 metais. Užrašas pieštuku po vaizdu kairėje pusėje nurodo, kad tai 65-asis atspaudas iš 100 vienetų tiražo. Autoriaus signatūra – F. Domscheit – yra apačioje dešinėje. Dar viena to paties tiražo litografija 2014 m. aukcione buvo pavadinta „Juozapas ir Marija“³⁹. Visi trys šio tiražo lakštai yra labai panašios būklės, atspausiti ant gelsvo popieriaus, visame lakšto paviršiuje yra mažų rudų dėmelių.

Litografijos publikavimas aplanke 1921 m. leido patikslinti LDM rinkinyje esančio atspaudu sukūrimo datą – apie 1919 metus. Kadangi grafikos darbe vaizduojamas motyvas artimesnis aliejinėms kompozicijoms karo pabėgėlių tema, kūrinys buvo pervadintas į „Išvykimas“. Buvo pasitelkti ir to meto parodų katalogai, kuriuose minimi tokio pat

Pranas Domšaitis.
„Išvykimas“. Apie 1919 m.

Popierius, litografija,
32,7x26,8 cm. LDM G 29760.
Fot. V. Aukštaitis

pavadinimo P. Domšaičio grafikos darbai, perteikiantys priverstinio pasitraukimo iš gimtųjų vietų nuotaikas.

Karaliaučius, Miesto dailės rinkinys: „Našlaitės“ ir „Žvejų valtys“

2 tomas, p. 103: *Königsberg, Städtische Kunstsammlung: Nr. 52. Domscheid (10839) Stiefmütterchen / A / – / X /*; *Nr. 53. Domscheid (10703) Fischerkähne / ÖL / – / X /*

Karaliaučius – ne tik P. Domšaičio studentiškų metų Dailės akademijoje miestas. Čia prasidėjo ir jo parodinė karjera. 1911 m. dailininkas pirmą kartą dalyvavo Karaliaučiaus meno sąjungos parodoje, kurioje meno visuomenei prisistatė aliejiniu paveikslu „Trobėlė kopose“⁴⁰. Paskutinį kartą šiame mieste darbus P. Domšaitis eksponavo 64-ojoje Karaliaučiaus meno sąjungos parodoje „Rytprūsių dailė. 1937“.

Pranas Domšaitis.
„Našlaitės“. 1928–1930 m.

Popierius, akvarelė,
37,8x52,1 cm. LDM T 11485.
Fot. V. Aukštaitis

Pranas Domšaitis.
„Žvejų valtys“. 1935 m.

Drobė, aliejus, 65x82 cm.
LDM T 10015.
Fot. A. Lukšėnas
(žr. 39 p.)

Pranas Domšaitis.
„Žvejų valtys Kuršių mariose“. Apie 1935 m.

Drobė, aliejus, 66x82 cm.
LDM T 10050.
Fot. V. Aukštaitis
(žr. 39 p.)

Skaitant, kad iš Miesto dailės rinkinio Karaliaučiuje buvo išimta P. Domšaičio kompozicija „Našlaitės“, gali kilti klausimas, kuo prasiškaltos kuklių gėlių puokštelė, labai gyvai ir tikroviškai nulieta akvarele? Matyt, čia suveikė jau ne konkretaus meno kūrinio „išsigimimo“ laipsnis, o dailininko pavardė. Nacionalsocialistai Rytų Prūsijoje itin stropiai vykdė visus iš centro Berlyne ateinančius nurodymus.

Akvarelių su paprastomis kaimo darželio gėlėmis – kardeliais, aguonomis, jurginiais, piliariožėmis ar našlaitėmis – dailininkas daugiausiai nuliejo 3 dešimtmečio pabaigoje. LDM rinkinyje yra 15 gėles vaizduojančių akvarelių (trys iš jų priskiriamos Pietų Afrikos laikotarpiui). Šie kūriniai nepasižymi įmantriomis kompozicijomis – vos keli žiedai, kartais dviejų-trijų rūšių gėlės viename lakšte, lengvos, persišviečiančios spalvos, gerai įvaldyta „šlapiu ant šlapio“ akvarelės technika.

Tikėtina, kad kitas iš Karaliaučiaus meno rinkinio konfiskuotas kūrinys – aliejinis paveikslas „Žvejų laivai“ – gali turėti sąsajų su žvejų laivų Kuršių mariose motyvą vaizduojančiais ir LDM saugomais P. Domšaičio kūriniais. Tai du aliejiniai paveiksłai („Žvejų valtys“, 1935 m., inv. Nr. LDM T 10015; „Žvejų valtys Kuršių mariose“, apie 1935 m., inv. Nr. LDM T 10050) ir pastelė „Žvejų valtys mariose“ (apie

Pranas Domšaitis.
„Žvejų valty mariose“.
Apie 1935 m.

Popierius, pastelė,
46,8x63,5 cm.
LDM T 11339.
Fot. V. Aukštaitis

1935 m., inv. Nr. LDM T 11339). Visų trijų darbų kompozicinis sprendimas tapatus – centre stambiu planu pavaizduoti įlankoje prie marių kranto prisiglaudę du kurėnai. Nežymiai skiriasi tik detalės. Tarkime, viename kūrinyje pakrantėje pavaizduotas nedidelis namelis, kituose jo nėra, kurėnuose triūsa vienas arba du žvejai. Lyginant kompozicijas išryškėja P. Domšaičiui būdinga savybė. Jau nuo pirmųjų kūrybos metų tampa pastebimas specifinis jo polinkis į konkrečių motyvų pakartojimą ir neužbaigtų darbų atidėjimą kuriam laikui į šalį. Motyvų variacijos, kaip matome iš aptartų pavyzdžių, gali būti visai nežymios. Metams bėgant tai dailininkui tapo įprastu kūrybos metodu. Kadangi autorius nemėgo datuoti savo kūrinių ir darė tai labai retai, toks metodas sunkina darbų atributavimą stilistikos pagrindu.

Neturima duomenų, kada, kokiomis aplinkybėmis akvarelė ir paveikslas pateko į Miesto dailės rinkinį. Tai galėjo nutikti 3 dešimtmetyje arba 4-ojo pirmoje pusėje. Vargu ar po 1937 m. į „išsigimusiųjų“ kategoriją patekusio dailininko darbai galėjo būti įsigijami arba priimami kaip autoriaus dovana, nors miesto periodinėje spaudoje apie Berlyne

garsėjanti, o kiek vėliau jau ir garsų tapytoją iš Rytų Prūsijos buvo rašoma nuo 1924 m. iki pat 1940 m. rudens⁴¹, tarsi nieko nebūtų įvykę.

Liubekas, Behnhauso muziejus: „Valstiečio namas“ ir „Darbo kambarys“
2 tomas, p. 123: *Lübeck, Museum Behnhaus: Nr. 25. Domscheidt (11476) Bauernstube / A / - / X /; Nr. 26 Domscheidt (11477) Arbeiterstube / A / - / X /*

1920–1933 m. Liubeko šv. Onos muziejui (Meno ir kultūros istorijos muziejui) vadovavęs Carlas Georgas Heise'ė sukolektavo vertingą ekspresionistinės dailės rinkinį, kuriame buvo Ernsto Barlacho, Franzo Marco, Edwardo Muncho ir kitų dailininkų kūrinių. C. G. Heise'ės iniciatyva 1921 m. miestas įsigijo reprezentacinį klasicizmo stiliaus turtingo miestiečio gyvenamąjį namą, vadintą *Behnhaus*, ir jame įrengė muziejų, kuriam vadovauti buvo paskirtas C. G. Heise'ė. 1933 m. jis buvo atleistas, o jo sukauptas klasikinio modernio rinkinys sunaikintas – 1937–1938 m. iš muziejaus konfiskuota 210 kūrinių.

Kaip į šį muziejų pateko P. Domšaičio darbai, paaiškina C. G. Heise'ės laiškas Bylefeldo dailės galerijos (*Kunsthalle Bielefeld*) direktoriui, meno istorikui Joachimui Wolfgangui von Moltke'ei: „Labai dėkingas už Prano Domsaičio katalogą – nujaučiau, kad kalbama apie Franzą Domscheitą, kurio parodą rengiau Liubeke 3 dešimtmetyje ir buvau nupirkęs muziejui labai išraiškingas jo akvareles. Ar jis savo pavardę suvokietino dėl to, kad gyveno Rytų Prūsijoje, ar jo giminė turi graikiškas šaknis? Iš tiesų manau, kad ankstyvieji darbai yra geresni, vėlesniuose juntama Rouault'o ir kiek mažesnė Muncho įtaka, bet jis vis tiek lieka svarbiu ekspresionistinės tapybos reiškiniu. Man užkliuvo, kad Jūsų parodoje tarp 1928 ir 1957 metų yra didelė spraga. Ar tai atsitiktinumas, ar tuo metu jis mažiau kūrė?“⁴²

J. W. von Moltke'ė 5–6 dešimtmėčių dirbo Pietų Afrikos nacionalinėje galerijoje Keiptaune bei Keiptauno universiteto Michaeliso dailės mokykloje ir buvo gerai pažįstamas su P. Domšaičiu, lankydavosi jo dirbtuvėje. J. W. von Moltke'ės ir dailininko našlės pastangomis 1970 m. Bylefeldo dailės galerijoje surengta P. Domšaičio personalinė paroda tapytojo vardą Vokietijoje priminė po 40 metų pertraukos⁴³.

Laiške nenurodytos smulkesnės parodos Liubeke detalės, dėl informacijos stygiaus ji neįtraukta į P. Domšaičio personalinių parodų sąrašą⁴⁴. Remiantis naujais duomenimis, abi akvarelės Behnhauso muziejaus rinkiniuose buvo nuo 1924 m., o 1937 m. rugpjūčio 20 d. rekvizuotos Trečiojo reicho tautos švietimo ir propagandos ministerijos reikmėms⁴⁵.

Pranas Domšaitis.
„Troba ir karvė“.
Apie 1927 m.

Popierius, akvarelė,
34,5x49,3 cm.
LDM T 11330.
Fot. V. Aukštaitis

Akvarelę, kaip tapybos techniką, tinkamą ne tik parengiamiesiems etiudams, bet ir savarankiškiems kūriniais, XX a. pradžioje įtvirtino vokiečių ekspresionizmo atstovai, grupės „Mėlynasis raitelis“ („Der Blaue Reiter“) nariai ir jiems artimi dailininkai. Buvo įvertintas akvarelės skaidrumas ir lengvumas, grynos ir persišviečiančios, viena kitą dengiančios spalvos, spontaniškas liejimo procesas. 1919 m. P. Domšaitis buvo pakviestas dalyvauti Ferdinando Möllerio galerijoje Berlyne rengiamoje šiuolaikinių akvarelių parodoje – tai liudija, kad jau tuomet jis buvo vertinamas kaip akvarelistas. Parodos recenzijose dailininkas vadinamas „jaunu ir talentingu“⁴⁶, tarp dalyvių gausos neliko nepastebėti „technikos požiūriu patrauklūs, labai laisvai nulieti kūriniai“⁴⁷ ir „tikroviškos jų spalvos“⁴⁸. Daugiausia akvarelių dailininkas sukūrė iki Antrojo pasaulinio karo, XX a. 2–4 dešimtmetyje. Vėliau, gyvendamas Pietų Afrikoje, P. Domšaitis akvarelės techniką naudojo retokai.

Dailininkas yra nuliejęs peizažų su sodybomis ir gėlių vaizdų sausas ir „šlapios ant šlapio“ akvarelės technikomis. Labiausiai akvareliniams peizažams dailininką įkvėpė Šiaurės Fryzija – žmonos gimtinė,

kurioje ne kartą lankėsi. Juose subtiliai perteikiami įspūdingo krašto vaizdai: užliejamos arba pelkinės salos (*hallig*), kuriose sodybos „pakeltos“ ant dirbtinių kalvėlių, raudonos didelės trobos sunkiais švendrių stogais ir aplink besiganančios karvės ar ūkio darbuose paskendę žmonės. Tokių kompozicijų yra LDM rinkiniuose („Karvės prie sodybos“, 1928 m., inv. Nr. LDM T 11484; „Troba ir karvė“, apie 1927–1928 m., inv. Nr. LDM T 11330; „Sodyba“, apie 1928 m., inv. Nr. LDM T 11481; „Sodyba ant kalvos“, 1928 m., inv. Nr. LDM T 11310) ir Vokietijos muziejuose⁴⁹. Panašius raudonus namus, sodybas akvarelėse vaizdavo iš Fryzijos kilęs Emilis Nolde'ė, su kuriuo P. Domšaitis bendravo 3 dešimtmečio pabaigoje⁵⁰. Tikėtina, kad ir Behnhauso muziejaus rinkiniuose turėta akvarelė „Valstiečio sodyba“ buvo artima čia paminėtiems kūriniams.

Dailininko kūrybos palikime yra ne vienas paveikslas, pastelė, akvarelė ar piešinys, vaizduojantis laukuose ar namuose dirbančias moteris. Vis dėlto analogų Liubeko muziejuje buvusiai akvarelei „Darbo kambarys“ nerasta, nors neatmestinos motyvo sąsajos su LDM esančia akvarele „Dvi moterys su rankdarbiais“ (apie 1911–1914 m., inv. Nr. LDM T 11334), kurioje pavaizduotos kambaryje sėdinčios ir siuvinėjančios moterys. Spėjama, kad viena jų – dailininko motina.

Pranas Domšaitis.
„Dvi moterys su
rankdarbiais“.
Apie 1911–1914 m.

Popierius, akvarelė,
35,3x51 cm. LDM T 11334.
Fot. V. Aukštaitis

Štetino miesto muziejus: „Keliautojas“

2 tomas, p. 194: *Stettin, Städtisches Museum: Nr. 44. Domscheid (7583) Wanderer / ÖL / – / X /*

Pirmoji žinia apie Štetino miesto muziejų⁵¹ buvusį ir Trečiojo Reicho laikais konfiskuotą paveikslą buvo gauta 2002 m. iš Ščecino nacionalinio muziejaus Senosios dailės skyriaus kuratorės Marijos Łopuch⁵². Sąrašas tai patvirtina. Veimaro Respublikos laikais Štetinas (vok. *Stettin*, lenk. *Szczecin*) garbėjo kaip vienas svarbiausių moderniojo meno parodų centrų. Aktyvi dar 1916 m. įsteigtos Pomeranijos dailininkų sąjungos (*Pommersche Künstlerbund*) veikla, vėliau Šiaurės vokiečių secesiono (*Norddeutsche Secession*) rengtos parodos, kurias nuo 1928 m. perėmė Šiaurės vokiečių parodų susivienijimas (*Norddeutsche Ausstellungen Vereinigung*), kartais gana drastiškai „lavino“ konservatyvių miestelėnų skonį. Didžioji dalis parodų vykdavo Štetino miesto muziejuje, kuriame buvo sukauptas gana solidus moderniosios vokiečių dailės rinkinys.

1921 m. Štetine susibūrė nedidelė dailininkų grupė, kuri pasivadino Šiaurės vokiečių secesionu. Jai priklausė Ernstas Barlachas, Eugene'ė Dekkertas, Karlas Schmidtas-Rottluffas, Alfredas Partikelis ir kt., 1925 m. garbės nariu priimtas Lovisas Corinthas. Šiaurės vokiečių secesionas veikė ir parodas, kuriose dalyvaudavo grupės nariai bei kviestiniai dailininkai, Štetino miesto muziejuje rengė iki 1928 metų.

P. Domšaitis į Šiaurės vokiečių secesioną įsijungė nuo pirmųjų jo veiklos metų ir dalyvavo keturiuose grupinėse parodose – 1921 m. (eksponavo 8 paveikslus: „Vienišas“, „Geltona šviesa“, „Vakaro varpai“, „Vizija“, „Kaimas kalnuose“, „Kaimo gyvenimas“, „Priemiestis“, „Sekmadienio rytas“), 1922 m. (eksponavo 5 paveikslus: „Didysis Pagarbinimas“, „Pagarbinimas“, „Kaimas po audros“, „Šventoji valanda“, „Kelias per kaimą“), 1925 m. (eksponavo „Čigonų taborą“ bei 2 skirtingų dydžių „Turgaus scenas“) ir 1926 m. (kataloge nurodoma, kad tuomet dailininkas rodė tik keletą eskizų). Neturima duomenų, kad P. Domšaitis dalyvavo 1923 ir 1924 m. parodose, todėl tenka svarstyti, ar paveikslas „Keliautojas“ buvo padovanotas muziejui po vienos iš parodų, ar kitu metu, kaip asmeninė dovana.

Keliaujančio žmogaus motyvas P. Domšaičio kūryboje sietinas su kompozicijomis, vaizduojančiomis Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlius⁵³. Ši tema pamažu įgavo platesnį, universalų biblinės Bėgimo į Egiptą istorijos aspektą. Po karo keliautojo motyvas buvo išgrynintas iki vienos-dviejų tuščiam kraštovaizdyje pasimetusių figūrų. Vieniškumo būsenos P. Domšaičio tapyboje ryškėjo jau nuo ankstyvųjų kūrinių, o keliautojo įvaizdis buvo

atviriausias asmeninių autoriaus išgyvenimų atspindys. Ėjimas be aiškaus tikslo, einančiojo atsiribojimas nuo aplinkos, įsigilinimas į save buvo artima intravertiškai dailininko asmenybei, jam nuolat ramybės nedavė kūrybinės dvejonės ir menininko misijos šiame pasaulyje apmąstymai. Kalbėdamas apie to laikotarpio meno situaciją, P. Domšaitis yra pastebėjęs: „Jau pasaulinio karo metais ir po jo kilo judėjimas, kuris siekė ne tiek tikroviško natūros objektų perteikimo, kiek daugiau dvasinės ar sielos būvių išraiškos, tai buvo vadinama išraiškos menu arba ekspresionizmu.“⁵⁴

Pasak tyrinėtojų, ekspresionizmo srovės teikiamos meninės raiškos galimybės dailininką „pastūmėjo dar miglotai, intuityviai jaučiamu keliu, kuris ėjo per bandymą tapybos priemonėmis perteikti vidinius išgyvenimus ir būsenas“⁵⁵.

Nuo pirmųjų savarankiškos kūrybos metų P. Domšaitis neretai tą pačią kompoziciją atlikdavo ir aliejinės tapybos, ir grafikos technikomis. Kaip pavyzdį galima paminėti LDM saugomą kompoziciją „Moteris, skutanti bulves“: ji žinoma kaip piešinys anglimi (1906 m., inv. Nr. LDM G-29878), sausosios adatos technika atliktas estampas (apie 1907–1908 (?) m., inv. Nr. LDM G 29739) ir aliejinis paveikslas (1926–1927 m., inv. Nr. LDM T 12258/a). Kitas pavyzdys – kompozicija „Kelionė

Pranas Domšaitis.
„Keliautojas“. Apie 1920 m.

Popierius, sausoji adata,
12,5x17,4 cm. LDM G 29757.
Fot. A. Lukšėnas

Pranas Domšaitis.
„Kėlias per laukus“.
Apie 1918 m.

*Drobė, kartonas, aliejus,
46x73,5 cm. LDM T 12324.
Fot. A. Lukšėnas*

į šiaurę“, žinoma kaip LDM saugomas estampas (apie 1919 m., inv. Nr. LDM G 29741) ir kaip 1921 m. Berlyno didžiojoje meno parodoje eksponuota aliejinė kompozija.

Atsižvelgiant į paminėtus pavyzdžius, Štėtino miesto muziejuje buvusio aliejinio paveikslo „Kėliautojas“ atitikmuo gali būti LDM rinkiniuose saugomas sausosios adatos technika atliktas „Kėliautojas“ (apie 1920 m., inv. Nr. LDM G 29757). Žinoma, kad estampas buvo eksponuojamas 1921 m. Laisvojo secesiono pavasario parodoje „Piešiniai, grafika, mažoji plastika“⁵⁶. Jo kompozicija artima paveiksliui „Kėlias per laukus“ (apie 1918 m., inv. Nr. LDM T 12324), tiesa, pastarajame pavaizduoti du einantys žmonės, vyras ir moteris. Abiejuose darbuose ypač panašus peizažas: tas pats platus, lengvai kalvotas kraštovaizdis, apšviestas keistos, pulsuojančios dangaus ir debesų šviesos, ir kėlias dešinėje kūrinių pusėje. Estampe kėliautojo figūra yra pirmame plane, ji matoma daugiau nei iki pusės – tokį figūrų priartinimą ir fragmentavimą tapytojas ne kartą naudojo kūriniuose varijuodamas Bėgimo į Egiptą tematiką. Ir kompozicijoje „Kėlias per laukus“, ir estampe „Kėliautojas“ dramatiškai perteikta vienatvė, tuštumos būsena. Vieništumo pojūtis minimas kėlių to laikotarpio kūrinių pavadinimuose („Vienatvė“, 1917 m.; „Vieništąs“, 1918 m.), keistos vieništumo, rezignacijos ir atskirties nuotaikos tvyro kompozicijose „Pakrantės peizažas“ ir „Vizija“⁵⁷.

Kaip ir daugelyje to laikotarpio Vokietijos muziejų, 1934 m. buvo atleistas ilgametis modernių pažiūrų Štettino miesto muziejaus direktorius Walteris Riezleris, po metų kitų „išvalyti“ muziejaus rinkiniai – išimti 307 nepageidaujami kūriniai.

Nerimo metai

Po 1933 m. P. Domšaitis palaipsniui traukėsi iš viešojo gyvenimo, rezignacijos ir vis didėjančio nerimo apimtas užsimiršimo nuo tikrovės ieškojo knygoje ar dirbdamas sode. Nors ir buvo priskirtas „išsigimusių“ menininkų kategorijai, profesinės veiklos draudimo išvengė. Berlyne vykusiose bendrose parodose dailininkas dalyvavo iki 1936 m., tais pačiais metais dar surengė personalinę parodą sostinės van der Heyde'ės galerijoje. Karaliaučiuje paskutinį kartą darbus rodė 1937 metais.

4 dešimtmetyje P. Domšaitis parodose eksponuodavo kaimo gyvenimo ir darbų vaizdus, Rytprūsių pajūrio ir Austrijos, Vokietijos Alpių peizažus, natiurmortus su įvairiais daiktais, vaisiais ir gėlėmis. Jo kūrinių paletė šviesėjo, spalvos, taip pat ir formos, darėsi tikroviškesnės, nors lengva stilizacija visada išliko. Kompoziciniai ir spalviniai šio dešimtmečio natiurmortų, peizažų sprendimai pasižymėjo paprastumu, masių bei spalvų pusiausvyra, juose nebeliko 2 ir 3 dešimtmečio eksperimentų. K. Scheffleris P. Domšaičio grįžime prie tradicinio natūros vaizdavimo įžvelgė svarbius meninius pokyčius, atkreipė dėmesį į paveikslų struktūriškumą, polichromiją ir spalvų sodrumą⁵⁸. Kartais 4 dešimtmečio dailininko kūryba vadinama „suprastinta“⁵⁹, vertinama kaip žingsnis atgal. Telesforas Valius teigė, kad tai „realistinių nuotaikų“ darbai, kuriuos dailininkas „buvo priverstas pragyvenimui tapyti“, nors „mintys visuomet buvo toli nuo realybės“⁶⁰.

Nuolat gaunamos žinios apie iš muziejų Berlyne, Štetine, Liubeke, Karaliaučiuje konfiskuojamus darbus eskalavo nesaugumo jausmą. Nieko gero nežadėjo ir tapytojo E. Nolde'ės, vieno garsiausių vokiečių ekspresionizmo atstovų, pavyzdys. P. Domšaitis su juo artimiau bendravo 3 dešimtmečio pabaigoje. Nors E. Nolde'ė priklausė NSDAP ir jį kurį laiką globojo J. Goebbelsas, 1937 m. Miuncheno parodoje „Išsigimusi dailė“ buvo eksponuojama apie 50 dailininko paveikslų, o po parodos iš muziejų rekvizuota per 1 000 jo kūrinių.

„Pagarbinimo“ eksponavimą 1938 m. Hamburge P. Domšaitis priėmė kaip rimtą perspėjimą, po kurio galima nežinia ko sulaukti. Pastaraisiais metais P. Domšaitį lydėjęs nuolatinis nerimas peraugo į baimę. Jau kurį laiką, nenorėdamas pakenkti žmonos, sėkmingai koncertuojančios

dainininkės A. Armhold, karjerai, dailininkas gyveno atskirai. Galima įvairiai interpretuoti faktą, kad 1938 m., pačiame kampanijos įkarštyje, P. Domšaitis visus, ar bent dalį, savo paveikslų pradėjo pasirašinėti lietuviška pavardės forma: galbūt tam jį paskatino noras atsiriboti nuo Berlyno meno sluoksniuose tikrai gerai žinomo vardo ir bandymas tokiu būdu išreikšti asmeninę poziciją dėl nacių veikslių kultūros srityje.

Dailininkas vis dažniau prisimindavo kelionių metu lankytus ramius ir nuošalius Alpių kaimelius. Nėra tiksliai žinoma, kada jis paliko politinės karštinės krečiamą Berlyną (1938 ar 1939 m.) ir kur gyveno iki 1943-ųjų pabaigos. Žmonos prisiminimai apie vyro išvykimą nekonkretūs: „Kai jo paveikslai prie Hitlerio kabėjo vadinamojo „Išsigimusio meno“ parodoje, jis išvyko į Austriją, nes Vokietijoje nebegalėjo parduoti nei vieno paveikslu [...]. Aš paskui jį į Austriją išvykau 1944 m.“⁶¹ T. Valius mini nuolatinis Berlyno bombardavimus, kurie labai paveikę P. Domšaitį: „Kada dvasiniai jis buvo jau parblokštas, 1938 metais persikėlė į Forarlbergą Austrijoje.“⁶² Keiptaune išleistoje monografijoje nurodoma, kad iš Berlyno dailininkas išvyko 1944 metais⁶³.

Archyviniai dokumentai patvirtina, kad 1943 m. pabaigoje dailininkas su žmona iš Karintijos žemės šalies pietuose atvyko į Austrijos vakaruose esančią Forarlbergo žemę⁶⁴. Tačiau nežinoma, ar pasitraukęs iš Berlyno jis iš karto apsistojo Karintijos žemės Ego kaimelyje prie vaizdingojo Fakerio ežero, ar stabtelėjo Bavarijoje. Veikiausiai ir prasidėjus Antrajam pasauliniam karui P. Domšaitis trumpam grįždavo į Berlyną, rūpinosi dirbtuvėje likusiais kūriniams, prakartėlių rinkiniu, senų knygų biblioteka, antikvariniais paveikslais, kilimais, keramikos dirbiniais ir kitais jam brangiais daiktais, kuriuos tiek metų kaupė ir restauravo, prikeldamas naujam gyvenimui. Kad ir kaip ten būtų, 4 dešimtmečio pabaigoje dailininkas tapo savo paveikslų, vaizdavusių Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlius, personažu, tikru klajokliu, gyvenančiu šia diena, nes nežinia, kas laukia rytoj.

Ne tik P. Domšaičio, bet ir daugelio Trečiojo reicho metais į „išsigimusių menininkų“ gretas patekusių jo amžininkų likimai buvo sudėtingi. Stephanie Barron teigia: „Nuostabus modernizmo suklestėjimas, prasidėjęs Vokietijoje pirmaisiais XX a. metais, buvo nutrauktas 1937 m. atidarius „Išsigimusios dailės“ ir „Didžiąją vokiečių dailės“ parodas. Dailininkai, rašytojai, kinematografo meistrai, poetai, muzikantai, kritikai ir įvairių sričių intelektualai buvo priversti imtis drastiškų veikslių – arba emigruoti, arba užsisklęsti „vidinėje emigracijoje“. Daug konfiskuotų meno kūrinių buvo sunaikinti arba prarasti, daugelio

vokiečių aukso eros dailininkų dvasia palaužta, jie patys priversti bėgti arba žuvo.⁶⁵

Dažnu atveju tik per stebuklą išlikę kūriniai šiandien yra vieninteliai sėkmingos kūrėjų meninės karjeros Veimaro Respublikos metais liudininkai – daugelio vadinamajai „prarastajai kartai“ priklausiusių dailininkų pavardės nugrimzdo į užmarštį. Sąvoka „prarastoji karta“ (*Verscholene Generation*) vartojama apibūdinant XIX ir XX a. sandūroje gimusius menininkus, Veimaro Respublikos laikotarpiu įsijungusius į šalies meninį gyvenimą, bet dėl NSDAP politikos moderniojo meno atžvilgiu nuo 1933 m. neturėjusius tolesnių galimybių laisvai kurti, rengti parodas. Dažniausiai tai antrosios ekspresionistų kartos ir naujojo daiktiškumo krypties atstovai (jų stilistikai įvardinti Raineris Zimmermannas siūlė „ekspresyviojo realizmo“ terminą⁶⁶).

Nors amžiumi P. Domšaitis kiek vyresnis už „prarastajai kartai“ priklausančius menininkus, dėl vėlyvo kūrybinio debiuto jis vis tiek priskiriamas jų būriui. 1933-ieji reiškė ir jo karjeros Berlyne pabaigos pradžią. Tik tolesni įvykiai parodys, kaip sąlygiškai palankiai susiklostė P. Domšaičio likimas – nors laukė dar viena emigracija (persikėlimas į tolimąją Pietų Afrikos Respubliką), brandaus amžiaus dailininko kūryba naujoje vietoje netrukus vėl pasiekė aukštumas.

Išnašos

1. k. brd. [Kazys Bradūnas], „Pasitinkame dailininką Praną Domšaitį“, *Draugas*, Chicago, 1980-02-16, priedas „Mokslas, menas, literatūra“, p. 4.
2. Iš Austrijos kilęs Heinrichas Robertas (Harry) Fischeris (1903–1977) vertėsi knygų, antikvariato ir meno kūrinių prekyba Vienoje. Po Austrijos anšliuso 1938 m. pasitraukė į Didžiąją Britaniją. Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo britų armijos pionierių būryje. Po karo Londone kartu su Franku Loydu atidarė galeriją „Marlborough Fine Art“. XX a. 7–8 dešimtmetį sukaupė vertingą knygų ir dokumentų, skirtų vokiečių ekspresionizmui, dadaizmui ir Bauhauzo mokyklai, rinkinį, kurį jo našlė perdavė Viktorijos ir Alberto muziejui Londone.
3. „Entartete“ *Kunst: digital reproduction of a typescript inventory prepared by the Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda, c. 1941/1942*. (V&A NAL MSL/1996/7), London: Victoria and Albert Museum, January 2014, <http://www.vam.ac.uk/entartetekunst> (žiūrėta 2016-04-05).
4. Išsamiau apie dailininko gyvenimo ir kūrybos kelią: Jokubavičienė K., *Pranas Domšaitis. Vaizduotės realybė*, [albumas-katalogas], Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015.
5. Dr. Endres, „Galerie Möller“, *Die Breslauer Revue*, 13. Dezember 1919, Nr. 11.
6. Sąvoką 1892 m. pavartojo Maxas Nordau (1849–1923) knygoje „Entartung“ („Išsigimimas“), teigdamas, kad visuomenė ir žmonija išsigimsta ir tai turi įtakos menui.

7. *Degenerate Art. The Fate of the Avant-Garde in Nazi German*, [edited by] Stephanie Barron with contributions by Peter Guenther, Los Angeles County Museum, New York: Harry N. Abrams INC Publishers, 1991, p. 10, <http://archive.org/stream/degenerateartfa00barr/degenerateartfa00barr#page/102/mode/2up> (žiūrėta 2016-08-25).
8. „Die Nazis säuberten, räumten auf, vernichteten“, *Kölner Stadt-Anzeiger*, 18./19. Juli 1987.
9. Abstammungsnachweis, Kropiens, 1936-12-24. G. Domscheito šeimos archyvas.
10. *Ausstellung 30 Deutsche Künstler*: [katalogas], Galerie Ferdinand Möller, Juli–September 1933, Berlin W. 35, Lützowerufer 3, Berlin: Galerie Ferdinand Möller, 1933.
11. Roters E., *Galerie Ferdinand Möller. Die Geschichte einer Galerie für Moderne Kunst in Deutschland 1917–1956*, Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1984, p. 126–127, 303.
12. *Sonderausstellung Dreissig Deutsche Künstler. Gemälde, Plastik, Aquarelle, Graphik*: [katalogas], 21. Juli–31. August 1936, Galerie Ferdinand Möller, Groß Admiral von Köster ufer 73 (Früher Schöneberger ufer 39), Berlin [On Occasion on the XI. Olympic games], Berlin: Galerie Ferdinand Möller, 1936. P. Domšaitis parodoje eksponavo 2 akvareles: „Mauduolės“ ir „Gėlės“.
13. *Malerei und Plastik in Deutschland 1936*: [katalogas], Hamburg, vom 21. Juli bis 20. September, Hamburg: Kunstverein, 1936, 32 p., il.
14. Baigiantis parodai išleistos parodos vadovas: Kaiser F., *Entartete „Kunst“, Ausstellungsführer*, Berlin: Verlag für die Kultur und Wirtschaftswerbung, 1937.
15. *Degenerate Art. The Fate of the Avant-Garde in Nazi German*, *op.cit.*, p. 19.
16. „Die nazis säuberten, räumten auf, vernichteten“, *Kölner Stadt-Anzeiger*, 18./19. Juli 1987.
17. Zuschlag Ch., „75 Jahre Ausstellung „Entartete Kunst“, p. 49, https://www.uni-koblenz-landau.de/de/landau/fb6/kunst/mitarbeiter/christoph-zuschlag/berliner_sculpturenfund_zuschlag (žiūrėta 2016-11-06).
18. Zuschlag Ch., *ibid*, p. 46–48.
19. Pavyzdžiui, 1935 m. vasarį iš Maxo Perlo aukcionų namų kaip „išsigimęs“ buvo paimtas 81 kūrinys (daugiausiai iš Ismaro Littmanno rinkinio) ir perduotas Nacionalinei galerijai. Atrinkus „istoriškai vertingus“ darbus, likusieji, gestapo įsakymu, buvo sudeginti Kronprinco rūmų centrinio šildymo krosnyse.
20. *Selbstbildnisse der 20er Jahre, Die Sammlung Feldberg=Self-portraits from the 1920s, The Feldberg Collection*, herausgegeben von Freya Mühlhaupt, Berlin: Berlinische Galerie, 2004, p. 66.
21. Enderlein A., *Der Berliner Kunsthandel in der Weimarer Republik und im NS-Staat, zum Schicksal der Sammlung Graetz*, Berlin: Akademie Verlag, 2006, p. 192.
22. Enderlein A., „Aufbau und Verlust. Die moderne Sammlung Robert Graetz“, *Werke und Werte. Über das Handeln und Sammeln von Kunst im Nationalsozialismus*, Schriften der Forschungsstelle „Entartete Kunst“, herausgegeben von M. Steinkamp und U. Haug, Band V, Berlin: Akademie Verlag, 2010, p. 107.
23. 1942 m. jis buvo išgabentas, spėjama, kad į Varšuvos getą, mirties faktas patvirtintas 1945 m.

24. Rave P. O., *Kunstdiktatur im Dritten Reich*, Hrsg. Schneede U. M., Berlin: Argon Verlag, 1987, p. 124.
25. <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/05/german-and-swiss-art-galleries-display-cornelius-gurlitt-nazi-art> (žiūrėta 2016-09-15).
26. Prūsijos mokslo, meno ir švietimo ministro 1925 m. liepos 24 d. raštas Nacionalinės galerijos direktoriui, Valstybinių Berlyno muziejų centrinis archyvas, SMB/ZA I/NG 468.
27. Prūsijos mokslo, meno ir švietimo ministro 1927 m. rugpjūčio 25 d. raštas II IV Nr. 12353 Nacionalinės galerijos direktoriui, Valstybinių Berlyno muziejų centrinis archyvas, SMB/ZA I/NG 469.
28. Enderlein A., 2006, *op. cit.*, p. 116; Rave P. O., *Kunstdiktatur im Dritten Reich*, Berlin: Argon Verlag, 1990, p. 16–17.
29. Betrifft: die bei der National-Galerie beschlagnahmten Kunstwerke. 3 Anlagen, N.G. 662/38, Berlin, 1938-04-08, Valstybinių Berlyno muziejų centrinis archyvas, SMB/ZA I/NG 866. Iš rašto I priedo (l. 37) aiškėja, kad 1937 m. rekvizuojant paveikslą jis įvertintas menka 50 reichsmarkių suma.
30. Valstybinių Berlyno muziejų direktoriaus P. O. Rave'o atsakymas P. Domšaičiui į jo paklausimą dėl paveikslu „Pagarbinimas“, N. G. 277/48, 1948-05-31, ČDM P. Domšaičio fondas, G-154131.
31. *Norddeutsche Secession Stettin 1922. 2. Ausstellung der Norddeutschen Secession*: [katalogas], Städt. Museum, Vom 9. April bis zum 7. Mai, Stettin: Städtische Museum, 1922. P. Domšaičio kūriniai – kat. Nr. 38–42.
32. „Prano Domšaičio gyvenimo ir kūrybos keliais. Pokalbis su ponja Adelheid Armhold Domšaitiene-Žvironiene“, *Draugas*, priedas „Mokslas, menas, literatūra“, Chicago, 1981-04-04, p. 2. Viena pėda – apie 0,3043 metro.
33. „Natiurmortas“. Apie 1925 m. Drobė, aliejus, 86x73 cm. Inv. Nr. A III 129. *Katalog. Staatliche Museen zu Berlin. National-Galerie. Gemälde des 20. Jahrhunderts*, Berlin: Akademie-Verlag, 1976, p. 22, il.
34. Bie R., *Deutsche Malerei der Gegenwart*, mit 111 Abbildungen und Tafeln, Weimar: Alexander Duncker Verlag, 1930, p. 27. Knygoje reprodukuoti du P. Domšaičio paveiksai: „Natiurmortas“ ir „Motina su vaiku“.
35. Jokubavičienė K., *Pranas Domšaitis. Vaizduotės realybė*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015, p. 534–537.
36. *Herbst-Ausstellung der Berliner Secession*: [katalogas], 49. Ausstellung, Gemälde, Plastik, Oktober bis Dezember 1925, Berlin: Verlag Secessionshaus E.S.M.B.H., Berlin W50, Kurfürstendamm 232, 1925. P. Domšaičio kūrinys – kat. Nr. 24, il. p. 15 – „Čigonė“ [su raudona skara].
37. Datenbank zum Beschlagnahmeinventar der Aktion „Entartete Kunst“, Forschungsstelle „Entartete Kunst“; <http://emuseum.campus.fu-berlin.de/eMuseumPlus?service=RedirectService&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=SdetailList&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F> (žiūrėta 2016-09-01).
38. Siebzehn Steinzeichnungen, Mit 17 signierten Orig.-Lithographien, Berlin: Verlag Freie Secession, 1921.
39. <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/franz-domscheit/joseph-un-maria-mannerbildnisdie-lithographie-mit-X8Viubn5Mn7aYVqDFYXhjw2> (žiūrėta 2015-08-01).

40. *Katalog zur Kunstausstellung 1911*, Kunstverein zu Königsberg i. PR.E.V, Königsberg, 1911. P. Domšaičio kūriny – kat. Nr. 74.
41. „Franz Domscheit“, *Königsberger Hartungsche Zeitung*, Königsberg, 1924; Wesner E., „Künstler aus Ostpreußen in Berlin. Wie Franz Domscheit den Weg zur Malerei fand“, *Königsberger Tageblatt*, 24. April 1934; „Franz Domscheit. Berliner Kunstbrief“, *Königsberger Hartungsche Zeitung*, 1937; „Franz Domscheit 60jährig“, *Königsberger Allgemeine Zeitung*, 14. September 1940.
42. C. G. Heise'ė's (Nusdorfas prie Ino) 1970 m. gegužės 29 d. laiška Bylefeldo dailės galerijos direktoriui dr. J. W. von Moltke'ei, ČDM P. Domšaičio fondas, G-154153.
43. *Pranas Domsaitis. 1880–1965*: [katalogas], Kunsthalle Bielefeld, Richard-Kaselowsky-Haus, 14. Mai–14. Juni 1970, pratarė aut. J. W. von Moltke, įvado aut. E. Freitag, Bielefeld: Wilhelm Kramer, 1970, 28 p. Eksponuoti 54 kūriniai.
44. Jokubavičienė K., *Pranas Domsaitis. Vaizduotės realybė, op.cit.*, p. 509–529.
45. Datenbank zum Beschlagnahmeverzeichnis der Aktion „Entartete Kunst“, Forschungsstelle „Entartete Kunst“, *op. cit.*
46. Gerdaes F., „Kunstausstellungen. Moderne Aquarellisten“, *Vossische Zeitung*, Berlin, 16. April 1919.
47. „Aquarelle und Zeichnungen“, *Neue Allgemeine Zeitung*, Berlin, 9. April 1919.
48. K. D., „Aus Berliner Kunstausstellungen“, *Deutsche Zeitung*, 14. April 1919.
49. „Valstiečio sodyba su karvėmis“, XX a. 3 deš. Popierius, akvarelė, 50x62 cm, *Berlinische Galerie*, Berlynas; „Valstiečio sodyba Lietuvoje“, apie 1926 m. Popierius, akvarelė, 35x46,5 cm, Meno forumas „Rytų vokiečių galerija“, Regensburgas.
50. Verloren van Themaat E., *Pranas Domsaitis*, South African Art Library, South African National Gallery, Cape Town: C. Struik Publishers, 1976, p. 13.
51. Štettino miesto muziejus veikė iki 1945 metų. Po karo jo ir kitų regiono muziejų rinkinius iš dalies perėmė 1945 m. rugpjūčio 1 d. įkurtas Ščecino miesto muziejus, kuris 1970 m. pavadintas Ščecino nacionaliniu muziejumi.
52. Ščecino nacionalinio muziejaus Senosios dailės skyriaus kuratorės M. Łopuch 2002 m. vasario 22 d. laiška K. Jokubavičienei.
53. Apie tai plačiau kalbama K. Jokubavičienės straipsnyje „Pirmojo pasaulinio karo atgarsiai Prano Domšaičio kūryboje“, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis 18, 2014*, sud. D. Mukienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2016, p. 38–71.
54. P. Domšaičio kalba, pasakyta parodos Pietų Afrikoje atidaryme. ČDM P. Domšaičio fondas M-1-16-94, mašinraštis, nedatuota.
55. Bialopetravičienė L., *Pranas Domsaitis*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2002, p. 8.
56. *Frühjahrsausstellung. Handzeichnungen, Radierungen, Kleinplastik*: [katalogas], Freie Secession Berlin E.V. März-April 1921, Berlin: Verlag der Freien Secession E. V. P. Domšaičio kūriniai – kat. Nr. 30–33.
57. Scheffler K., „Franz Domscheit“, *Kunst und Künstler* (Illustrierte Monatsschrift für Bildende Kunst und Kunstgewerbe), Jahrgang XVII, Heft 11, 1919, Berlin: Verlag Bruno Cassirer, 1919. Il. „Pakrantės peizažas“ (1917), p. 448; il. „Vizija“ (1918), p. 450, <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kk1919/0464> (žiūrėta 2016-08-26).

58. Verloren van Themaat E., *Pranas Domsaitis, op.cit.*, p. 13, cituojamas K. Schefflerio straipsnis „Franz Domscheit Ausstellung“, *Mainzer Journal*, 16. January 1936.
59. „Domšaitis“, *Nepriklausoma Lietuva*, Montreal, 1978-11-22.
60. Valius T., „Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1974, t. 8, p. 273.
61. Iš A. Armhold-Domšaitienės (Honolulu) 1977 m. rugsėjo 22 d. laiško Heinrichui A. Kurschatui (Viurcburgas), ČDM, P. Domšaičio fondas, G-154173.
62. Valius T., „Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba“, *op. cit.*, p. 273. T. Valiaus teiginiai prieštarauja vienas kitam: masyvūs Berlyno bombardavimai prasidėjo nuo 1943 m. sausio vidurio, nuo 1944 m. miestas buvo bombarduojamas be paliovos, dieną ir naktį. „Išsigimusio meno“ kampanijos keliami grėsmė yra labiau tikėtina pasitraukimo 1938-aisiais ar 1939-ųjų pradžioje priežastis.
63. Verloren van Themaat E., *Pranas Domsaitis, op. cit.*, p. 14.
64. Retiso seniūnijos archyvas (Austrija).
65. *Degenerate Art. The Fate of the Avant-Garde in Nazi German, op.cit.*, p. 23.
66. Zimmermann R., *Expressiver Realismus: Malerei der verschollenen Generation*, Berlin: Hirmer, 1994.

Literatūra ir šaltiniai

1. Abstammungsnachweis, Kropiens, 1936-12-24, G. Domscheito šeimos archyvas.
2. A. Armhold-Domšaitienės (Honolulu) 1977 m. rugsėjo 22 d. laiškas Heinrichui A. Kurschatui (Viurcburgas), ČDM P. Domšaičio fondas, G-154173.
3. *Ausstellung 30 Deutsche Künstler*: [katalogas], Galerie Ferdinand Möller, Juli-September 1933, Berlin W. 35, Lützowerufer 3, Berlin: Galerie Ferdinand Möller, 1933.
4. Barron S., Guenther P., *Entartete Kunst. Das Schicksal der Avantgarde in Nazi-Deutschland*, München: Hirmer Verlag, 1992.
5. Bialopetravičienė L., *Pranas Domšaitis*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2002.
6. Bie R., *Deutsche Malerei der Gegenwart*, mit 111 Abbildungen und Tafeln, Weimar: Alexander Duncker Verlag, 1930.
7. Betrifft: die bei der National-Galerie beschlagnahmten Kunst-werke. 3 Anlagen, N. G. 662/38, 1938-04-08, Valstybinių Berlyno muziejų centrinis archyvas, SMB/ZA I/NG 866.
8. k. brd. [Kazys Bradūnas], „Pasitinkame dailininką Praną Domšaitį“, *Draugas*, Chicago, 1980 m. vasario 16 d., priedas „Mokslas, menas, literatūra“, p. 4.
9. Datenbank zum Beschlagnahmeinventar der Aktion „Entartete Kunst“, Forschungsstelle „Entartete Kunst“; <http://emuseum.campus.fu-berlin.de/eMuseumPlus?service=RedirectService&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=SdetailList&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F> (žiūrėta 2016-09-01).
10. *Degenerate Art. The Fate of the Avant-Garde in Nazi German*, [edited by] Stephanie Barron with contributions by Peter Guenther, Los Angeles County

- Museum, New York: Harry N. Abrams INC Publishers, 1991.
<http://archive.org/stream/degenerateartfa00barr/degenerateartfa00bar#page/102/mode/2up> (žiūrėta 2016-08-25).
11. „Die Nazis säuberten, räumten auf, vernichteten“, *Kölner Stadt-Anzeiger*, 18./19. Juli 1987.
  12. „Domšaitis“, *Nepriklausoma Lietuva*, Montreal, 1978-11-22.
  13. P. Domšaičio kalba, pasakyta parodos Pietų Afrikoje atidaryme, ČDM P. Domšaičio fondas, M-1-16-94, mašiništas, nedatuota.
  14. Enderlein A., *Der Berliner Kunsthandel in der Weimarer Republik und im NS-Staat, zum Schicksal der Sammlung Graetz*, Berlin: Akademie Verlag, 2006.
  15. Enderlein A., „Aufbau und Verlust. Die moderne Sammlung Robert Graetz“, *Werke und Werte. Über das Handeln und Sammeln von Kunst im Nationalsozialismus*, Schriften der Forschungsstelle „Entartete Kunst“, herausgegeben von M. Steinkamp und U. Haug, Band V, Berlin: Akademie Verlag, 2010, p. 107.
  16. „Entartete“ Kunst: digital reproduction of a typescript inventory prepared by the Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda, c. 1941/1942. (*V&A NAL MSL/1996/7*), London: Victoria and Albert Museum, January 2014, <http://www.vam.ac.uk/entartetekunst> (žiūrėta 2016-04-05).
  17. *Frühjahrsausstellung. Handzeichnungen, Radierungen, Kleinplastik*: [katalogas], Freie Secession Berlin E. V. März-April 1921, Berlin: Verlag der Freien Secession E. V. P.
  18. C. G. Heise'ės (Nusdorfas prie Ino) 1970 m. gegužės 29 d. laiškas Bylefeldo dailės galerijos direktoriui dr. J. W. von Moltke'ei, ČDM P. Domšaičio fondas, G-154153.
  19. *Herbst-Ausstellung der Berliner Secession*: [katalogas], 49. Ausstellung, Gemälde, Plastik, Oktober bis Dezember 1925, Berlin: Verlag Secessionshaus E.S.M.B.H., Berlin W50, Kurfürstendamm 232, 1925.
  20. Jokubavičienė K., „Pirmojo pasaulinio karo atgarsiai Prano Domšaičio kūryboje“, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis 18, 2014*, sud. D. Mukienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2016, p. 38–71.
  21. Jokubavičienė K., *Pranas Domšaitis. Vaizduotės realybė*: [albumas-katalogas], Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015.
  22. Kaiser F., *Entartete „Kunst“*, *Ausstellungsführer*, Berlin: Verlag für die Kultur und Wirtschaftswerbung, 1937.
  23. *Malerei und Plastik in Deutschland 1936*: [katalogas], Hamburg, vom 21. Juli bis 20. September, Hamburg: Kunstverein, 1936.
  24. *Norddeutsche Secession Stettin 1922. 2. Ausstellung der Norddeutschen Secession*: [katalogas], Städt. Museum, Vom 9. April bis zum 7. Mai, Stettin: Städtische Museum, 1922.
  25. „Prano Domšaičio gyvenimo ir kūrybos kelias. Pokalbis su poniu Adelheid Armhold Domšaitiene-Žvironiene“, *Draugas*, priedas „Mokslas, menas, literatūra“, Chicago, 1981-04-04, p. 2.
  26. Prūsijos mokslo, meno ir švietimo ministro 1925 m. liepos 25 d. raštas Nacionalinės galerijos direktoriui, Valstybinių Berlyno muziejų centrinis archyvas, SMB/ZA I/NG 468.

27. Prūsijos mokslo, meno ir švietimo ministro 1927 m. rugpjūčio 25 d. raštas II IV Nr. 12353 Nacionalinės galerijos direktoriui, Valstybinių Berlyno muziejų centrinis archyvas, SMB/ZA I/NG 469.
28. Rave P. O., *Kunstdiktatur im Dritten Reich*, Hrsg. Schneede U. M., Berlin: Argon Verlag, 1987, p. 124.
29. Retiso seniūnijos archyvas (Austrija).
30. Roters E., *Galerie Ferdinand Möller. Die Geschichte einer Galerie für Moderne Kunst in Deutschland 1917–1956*, Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1984, p. 126–127, 303.
31. *Selbstbildnisse der 20er Jahre, Die Sammlung Feldberg=Self-portraits from the 1920s, The Feldberg Collection*, herausgegeben von Freya Mühlaupt, Berlin: Berlinische Galerie, 2004, p. 66.
32. *Siebzehn Steinzeichnungen*, Mit 17 signierten Orig.-Lithographien, Berlin: Verlag Freie Secession, 1921.
33. *Sonderausstellung Dreissig Deutsche Künstler. Gemälde*, Plastik, Aquarelle, Graphik: [katalogas], 21. Juli–31. August 1936, Galerie Ferdinand Möller, Groß Admiral von Köster ufer 73 (Früher Schöneberger ufer 39), Berlin [On Occasion on the XI. Olympic games], Berlin: Galerie Ferdinand Möller, 1936.
34. Ščecino nacionalinio muziejaus Senosios dailės skyriaus kuratorės M. Łopuch 2002 m. vasario 22 d. laiškas K. Jokubavičienei.
35. <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/05/german-and-swiss-art-galleries-display-cornelius-gurlitt-nazi-art> (žiūrėta 2016-09-15).
36. Verloren van Themaat E., *Pranas Domsaitis*, South African Art Library, South African National Gallery, Cape Town: C. Struik Publishers, 1976.
37. Valius T., „Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1974, t. 8, p. 273.
38. Valstybinių Berlyno muziejų direktoriaus Paulo Ortwinio Rave'ės 1948 m. gegužės 31 d. atsakymas P. Domšaičiui į jo paklausimą dėl paveikslo „Pagarbinimas“, N. G. 277/48, ČDM P. Domšaičio fondas, G-154131.
36. Zuschlag Ch., „75 Jahre Ausstellung „Entartete Kunst“, https://www.uni-ko-blenz-landau.de/de/landau/fb6/kunst/mitarbeiter/christoph-zuschlag/berliner_sulpturenfund_zuschlag (žiūrėta 2016-11-06).

Painter Pranas Domšaitis in the Maelstrom of “Degenerate Art”

KRISTINA JOKUBAVIČIENĖ

The Victoria and Albert Museum in London stores the copy of the list of the so called “degenerate art”. It consists of 101 artworks confiscated by the Third Reich from the German State Museum in 1937–1938. The list with 15 996 positions was prepared by the Reich Ministry of Education and Propaganda (Reichsministerium für Volksaufklärung

und Propaganda) in 1941–1942. In 1996 the list was handed over to the Museum by Elfriede Fischer, the widow of collector Harry Fischer. The document is stored in the Museum's National Library of Art as part of the collection of H. Fischer. In 2014 the Victorian and Albert Museum digitised the list and published it online. The two volumes of the press release provide invaluable information about confiscated paintings, graphic art, sculptures and their fate.

According to the list, during the “degenerate art” campaign, nine artworks of expressionist artist Pranas Domšaitis (1880–1965) were removed from German museums. Since all of them are destroyed or their location is unknown, and image of only one painting is known, the article attempts to identify the motifs of requisite artworks from the short description in the list. Research is made using comparative analysis on the basis of the analogous or similar-period, subject, and title artworks which are in collections of the Lithuanian Art Museum. Also the development of “degenerate art” campaign and Domšaitis' life in the Third Reich is discussed in general terms.